

Жақында қызық болады

Сатиралық гүрриңлер

Муратбай Нызанов

Мазмуны:

<i>Қазғыйда</i>	3
<i>Әнийпа</i>	5
<i>Диңгектеги данышпан</i>	9
<i>Телефон жинлиси</i>	16
<i>Исенимли мағлыұмат</i>	23
<i>Жаза қурық</i>	24
<i>Қосымша сораұ</i>	26
<i>Руль</i>	27
<i>Қәтере</i>	28
<i>Тырнақ бояұы</i>	33
<i>Адвокат ҳаққында ертек</i>	35
<i>Хәзир ұақыт басқа</i>	39
<i>Саұда</i>	41
<i>Реклама</i>	42
<i>Хәмелден түскен қандай болады?</i>	48
<i>Жақында қызық болады</i>	51
<i>Денгене ҳаққында нызам</i>	59
<i>Ақыллы бөдене (ертек)</i>	60
<i>«Шонтық шайыр» ушын монолог (1997-жылдың жаңа жылына арнап жазылды)</i>	63
<i>Ойын</i>	68
<i>Көрмейди</i>	72
<i>Мен министр болмайман</i>	77

Қағыйда

Бир ғана қол қойдырыу үшін қыстаулы түрде мәмлекетлик кеңселердің бирине кирип шығыуыма туура келди. «Бөлим баслығы» деп жазылған есиктің аузында үш-төрт адам тур екен. Қарасам, хеш қайсысы асығып турғанға усамайды.

— Кеширерсизлер, руксатыңыз бенен бир қол қойдырып шықсам?

— Киреғойың.

Қолымдағы портфельди жолдасыма услаттым да, қапыны аштым.

— Мүмкин бе?

Бөлмениң төринде отырған муртлаш жас жигит еситпеди ме, басын көтермеді.

— Мүмкин бе, иним? Тағы қайталадым.

Әлле нелерди жазып отыр, менин киргенимди сезетуғын емес.

Еки адым аттым.

— Ассалаума әлейкум...

Селт етпейди. Төрт адым аттым.

— Ассалаума әлейкум, иним.

Сес жоқ. Хә, мениң сәлем бергеним әнтек болған шығар, ақыры, жасы үлкенмен ғо. Ашыуы келген.

Сонда да аманласуыым лазым.

— Аухаллар жақсы ма, иним?

Я буған бир нәрсе болған да, ямаса мениң көзиме көринип турған бир нәрсе шығар. Бәлким, үйде ме екенмен, ярым ақшамда түс көрип атырған шығарман... Әсте

ақырын жамбасларымды шымшып көремең, аўырады. Демек, оңым ғой. Қой, баса-бастан мениң киргенимди елестирмей турған болыўы керек. Хәр телефон бир шырылдап тынышын алып атыр. Мий қалама. Жас киши болса да, сәлем берейин.

Әсте ақырын адымлап мурнының астына тақалып бардым.

— Ассалаўма әлейкум, иним, қолыңды бер, көрисейик...

Астапыралла! Қолым созылыўы менен қалды. Көзин қағаздан алмайды. Шырылдаған телефонларды да, трубкасын көтерип қайтадан басып таслайды.

— Мына бир қағазға қол қойып бериўиң керек екен.

Қудайдың урған бендеси мендей болмасын. Бир аўыз жуўап ала алсам, қәнекей.

— Иним, тек қолыңызды қойып жиберсеңиз болды.

—

— Асығып тур едим, және басқа кеңселерге де барыўым керек.

—

— Болмаса қағазды таслап кете берейин бе?

—

— Бәлким, бир айланып келсем, қолыңыз босаған ўақта қояғоярма едиңиз?

—

Дүньяға шығып бундай адам көрмеген екенмен. Қорқынышлы жерден қутылғанша асыққан адамдай, аяғымның ушынан басып сыртқа шықтым. Сестим шықпайды, аңым ушып кеткен екен.

— Хе, не болды? — деди жолдасым хаўлығып.

— Ях?!..

— Не болды деп атырман?

— Билмеймен... мына биреудің қандай адам екенін. Я сөйлемейди, я сәлемди алмайды, я сәлем бермейди.

— Сәлемин не қыласаң, қол қойдырсаң болғаны емес пе?

— Қолыңа да, бетіңе де қарамайды.

— Япырмай-ә!

Күни менен бизлерди бақлап тұрған келиншеклерден бири күлди.

— Биринши келиуиниз бе деймен, қәйинлерим?

— Аўа, биринши.

— Шамасы бар. Бул жер банк деген, бир келгеннен сәлемди ала бермейди.

Әне қалас! Хәр кәсиптиң өзине ылайық қағыйдасы болады екен дә!

22. 09. 1997-жыл

Әнийпа

Қыз айттырып шыққан еки жигит, әкелериниң досты Наўрызбайдың үйине келди. Олар таныса баслады, алдыларында жарты наны бар қуры дастурхан. Келисим бойынша жигит ағасы сөйлеп отыр, күйеу болмыш жигит жым.

— Сөйтип Таўмураттың баласыман де, жүдә бәрекелла!... Ал, сен кимниң баласыман деп едиң?

— Жумамураттың.

— Жумамурат болғанда .. ана бессарыдағы ма?

— Ая, сол.

— Насосшы болатуғын?

— Ая, насос айдайтұғын еди.

— Хе, соның баласыман де. Әкең пақыр жақсы адам еди. Өзимиздің баллар екенсең ғо.. Әнийпа!

— Хуу.

— Шайыңды әкелмейсен, бе?

— Хәзир.

— Таәкең не ислеп атыр?

— Жақында дем алысқа шықты.

— Әне қалас! Мудамы ғауырлыға үйренип қалған адам, үйге сыймай отырған шығар.

— Ая. Хәзир де тез-тез мектепке барып турады.

— Айтып отырман ғо, үйренген қалған адам төрт дийәалдың ишине сыймайды.

Әнийпа тақ еттирип бир шәйнек шай әкелип қойды.

— Гүлбий қурдас не қылып атыр? Еле дүканда ма?

— Ая.

— Бәрекелла! Дени сау адамға жұмыс жақсы, ислей берсин.. Әнийпа!

— Хуу!

— Кесаларыңды әкелмейсең бе?

Әнийпа әлленемірде кесаларды әкелди.

— Наўрызбай аға, өзиңиз жұмыстасыз ба?

— Әй, яқ. Быйыл мына көзим әззилеңкиреп, глаукома дейме, цифрларды дүгистирип ала берген соң қойдым... Әнийпа!

— Хуў!

— Босырақ наның жоқ па?

— Хәзир.

— Әнийпа азырақтан кейин бир шетинен қурттай алынған нан әкелип қойды.

— Ал, енди балалар, жасы үлкен болған соң жол болсын сораў парызымыз-барыс қайда, келис қайдан?

Жол бойы келисим бойынша буған да жигит ағасы жуўап берди.

— Жер өлшеп жүрмиз аға, усы этирапта шыпалы суў бар деген болжаў болған екен, ертеректе. Соған хәр жерден қазып топырақ әкетемиз.

— Ондай суў шықса тәўир болар еди-аў, инилерим... Әнийпа!

— Хуў!

— Қант әкелмейсең бе?

— Хәзир.

— Наўрызбай аға, бұрын усы этираптың бәри бағ еди ғой, бүгин жол бойы бир түп терек көрмедик.

— Пай, пай несин сорайсаң иним, мына қысқы суў деген бәле қуртып кетти ғо. Хәзир ешек байлаўға қазық таба алмайсаң... Әнийпа!

— Хуў!

— Тистеуишин қайда?

— Ҳәзир.

— Иним, сизин жақлар толық бағшылық болып кетти-аў деймен-ә?

— Аўа, жартысы картошка. Қаўын-қәмеги де бар.

— Сонысы мақул болған... Әнийпа?

— Ҳуў!

— Дастүрханға қойғандай сары май-пары майың жоқ па?

— Бар ғой.

— Алып келсеш!

— Буяққа автобус сийрек жүреме деймен?

— Аўа, дым жанға тийип тур сөйери. Қалаға барып келиў үлкен күш. Басшылардың астында машина болған соң билмейди... Әнийпа!

— Ҳуў!

— Май жағатуғын пышағың қайда?

— Ҳәзир.

— Жеңгеңиз-әм қартаяйын деди ме, сәл умытшақлаў. Ояғын елестирмейсиз, баллар.

— Яғә, отағасы, зыяны жоқ.

— Әнийпа!

— Ҳуў!

— Аўқатқа айналыстың ба?

— Яқ.

— Хаў! Айналыса бермейсең бе, енди!

— Яқ, Наўрызбай аға, биз кетемиз.

— Кетесиз ғой, сонда да «қуўыс үйден қуры шықпа» деген. Азмаз шыдаң, бизиң кемпир хәп заматта тайын етеди... Әнийпа!

— Хуў!

— Газдың үлкен ошағын жақтың ба?

— Яқ, кишкентайын жақтым ғо.

— Әй, сен-әм бир. Баллардың асығып отырғанын көрип турсан ғо. Қойып тур, өзим барайын.

Ғарры урман-пурман газханаға шықты.

— Келген жұмысымызды айтсақ па екен? — деди күйеу болмыш жигит.

— Дым үндемей-ақ қой, «Шешесин көрип қызын ал» деген усы екен. Оннанша тез өкшени көтерейик.

Олар аяқларын сылт еттирместен қапыдан шығып зым ғайып болды. Азырақтан кейин Наўрызбай ғарры сөйлениуи менен кирип келди.

— Сөйтип инилерим, өзимиздин баллар екенсиз ғой. Қуры аўыз кеткен деген уят болады, азымаз шыдан, хәзир ...

Хаў. Астапыралла, жин бе, шайтан ба?... Әнийпа!

12. 03. 1994-жыл

Диңгектеги данышпан

«Кулан қудыққа қуласа, қулағына қурбақа үймелейди» деген дурыс екен. Ешейінде қол шошайтып сөйлеуге қорқатуғын көсемлериміздің мойнына енди трос илинип, ескерткішлери алып таслана баслады. Солардың бири бизиң колхозымыздың алдында тур еди. Жақында ол да кетти. Ескерткіши алынған адам бойлы дингек еки айға дейин бос турды. Үшинши айға қараған күнлердің биринде колхозда жаңадан ат қойыўға арналған мәжилис болды.

— Хұрметли жәмәәт, — деди басқарма баслығы салтанат пенен, — Мине сизлер ғәрезсиз елдің азаматларысыз. Барлық ерк қолыңызда. Сизлерге хеш ким жоқарыдан келип, бурынғыдай көрсетпе бере алмайды. Сонлықтанда, колхозымызға ат қойыў мәселеси де өзлериңиздің қолыңызда. Усыныңлар, мен сизлердің хызметиңиздемен!

Демократияның самалы менен адамлардың танаўы жибисе де, тап мынадай ғаркәллезий еркинликти көрмеген екен. Дәслеп, бир кеса шай ишимдей ўақыт жым болып қалды. Соң барып, ортарақтан жасы отыз бес-қырықлардың шамасындағы жағы сүмпийген бир жигит түргелди.

— Мен әдебият муғаллимимен, — деди ол хәммеге бир қатар нәзер таслап. — Лекин, өзим тарийхқа қызығаман. Ойлап турсам, усы күнге дейин орыслардың Кутузовы менен Суворовын үйрене берген екенбиз. Уят, бул, өзлеримизде батыр жоқ па? Не ушын биз Суворовтың орнына Шәрьярды улуғламаймыз? Маспатшаны төбеге көтермеймиз. Мениңше колхозға Шәрьяр деп ат қойыў керек. Мәспатшаның атындағы патша сөзи адамларға жақпаўы мүмкин.

— Шәрьяр батыр емес тә, — деди биреў турып.

— Батыр! Әдебият муғаллими пикиринен қайтпады. Оны тағы биреў жөпледи.

— Мейли, батыр болмай-ақ қойсын, бәрибир халқымыздың қахарманы ғой,

— Қаяқтың қахарманы! Ол патшаның тасланды баласы болған.

— Әй, берекет тап! Күшик пенен пышыққа аўмастыратуғын емес пе?

— Әй, сол Әнжимнің иниси ме я ағасы ма?

Адамлар ғауырласып кетти. Әдебиет муғаллими әри-бери түсіндирмекши болып еди, дауысы уяң екен, көпшилик басып кетти. Кейин илажсыздан отырды.

Ғауырлыны колхоз баслығы зорға тоқтатып алды.

— Биримлеп айтың ағайинлер. Бирақ, Мәспатша, Шәрьяр дегенди қойып турайық та, берманырақтан ала берейік.

— Соны айтамыз дә! Тарийх деп онша тереңге сүнгий берип...

— Болмаса Омар шайырдын атына қойсақ қәйтеди?

— Ким ол, Омар шайыр деген?

— «Бул дүньяға шығып не көрдің Омар.

Неше жыл Изимге қопардың томар», — деген қосықты билмейсең бе?

— Қопарса қопарады дә! Бул Изимнің колхозы емес! Изимге барсын. Оннанша барма, жолдаслар, колхозды Құлымбет болыстың атына қойыу керек.

— Хаў, ол болыс болған ғой.

— Болса неғыпты? Хәзир хәмме ескиге қайтып атыр.

— Тап, ескиге мың жеринен қайтса да, Құлымбет болысың болмайды. Ол төрт қатын алған адам.

— Аўысып атырса алмай не қылады?

Колхоз баслығы тағы столды тоқылдатты.

— Жолдаслар, сизлер пикириңизди жәмлегенше, мен усы мәселеде жигирма жети адам қол қойған бир хатты оқып берейин. Бәлким, бул усыныста мақул түсип қалар.

Хәмме ийеклерин созып хатқа тигилди.

«Хұрметли колхоз басқармасы. Бизин атамыз Пирымбет Шеримбет улы инқылаптың дәслепки жылларында жаңа хұкиметке белсене хызмет еткен, өзиниң есигиндеги он сегиз сыйырын, үш жылқысын, бир өгиз арбасын, жетпис еки қой жаллығын усы колхоздың орталық мүлкине тапсырған.

Колхозға ағза болмастан бұрын да қызылларға көп жәрдем еткен. Олардың он еки әскерин үш күн үйинде сақлап, кетеринде хәр бирине бир-бирден шерим етик тиктирип берген. Хұкиметтиң исенимине ерискеннен кейин, усы колхозға баслық болған. Биз, усыларды есапқа алып, колхозымыздың атын Пирымбет Шеримбет улының атына қойыўын сораймыз».

— Гөрсәўат адам жазған, — деди хатты оқып болар-болмастан бағанағы әдебият муғаллими ушып түргелип.

Колхоз баслығы шоршып түсти.

— Неге? Жигирма жети адамның бәри гөрсәўат па?

— Ақыры, адам деген ойлап көриў керек ғой. Биз сол қызыллардың дүзген жәмийетин бийкарлап отырған жоқпыз ба? Неге енди оның жан ашырына колхоздың атын қояр екенбиз? Еле де ойланың ағайинлер. Шәрьярдан жақсы ат жоқ. Болмаса Едигени қойсақ та болады.

— Яқ, — деди биреў шарп етип, — Едиге көп. Хәзир қәйерди көрсең Едиге. Оған қарағанда Нуратдинниң аты сулыўырақ.

Ғаўырлы қайтадан басланып кетти.

— Улыўма, батырдың атын қойыў керек дегенди ким таўып жүрген?

— Соны айтамыз-аў! Биз не, өйтип, төбелесейин деп атырмыз ба?

— Әй, усы, Бектемирдиң неге атын қояғоймаймыз?

— Ким ол?

— Биринши тракторшы дә?

— Ағайним, биринши тракторшы, биринши муғаллим, биринши космонавт дегенлердиң бахты тайды, хәзир.

— Бир нәрсени умытпаў керек, жолдаслар — ортадан теке сақаллы бир киси күйип-писип түргелди.

— Қарныңыз тоқ, ел парахат, соннан кейин гәлжеңлеп отырсыз. Кешеги урыста немецлер жеңип алғанда неше пуллық киси болар едиңиз? Оннанша аўылымыздан жалғыз өзи аман келген Есмырзаның атына қояйық колхозды.

— Есмырза еле тири емес пе?

— Тири болған менен хәзир қатты жатыр. Сен жаңағы олай-пылайыңды дүзестирип, мөр соқтыраман дегенше қалмайды.

— Гәп қалған қалмағанында емес. Сол Есмырзаның өзи немецти көриппе екен?

— Төрт жыл урыста болған ғой. Көрмей не қылады?

— Әй, билмедим-аў. Оң қолының төрт бармағын оқ жулғанынан да гүманым бар. Неге оның шеп қолына оқ тиймей, оң қолына тийеди.

— Бәлким, оң қолын өзи атқан шығар?

— Яқ, өзи ата алмайды, бирақ, киятырған оққа тутып қалыўы мүмкин.

— Болмаса Айсараның атына қояйық, жигирма жети жыл бригад болды.

— Болмайды. Сөзимиз аўыр болмасын, ол кейинги ўақытлары райком менен жүрген дейди.

Бул ирет профсоюз шөлкеминиң хаткери гәпти болди.

— Хүрметли жолдаслар, биз ат қоямыз деп хәр кимниң гүнасын көтерип болдық. Оннанша хәммеге биймәлел, жердиң, суўдың аты менен атасақ қалай болады?

— Жүдә зор болады! Хәмме миллийликке қайтып атыр. Миллий атамадан қояйық.

— Бүйерлерде ондай белгили ат барма екен?

— Бар шығар? Пирлеш аға, сиз билмейсиз бе?

Алдыңғы қатарда отырған ақ сақаллы ғарры бүкшийиңкиреп барып, орнынан турды.

— Бүйерлерде ғой, ондай аттың барын билмедим. Бірақ, бизиң әкелеримиз айтатуғын еди, мына Әбдиұәлий қотырдың хәреминиң астында бурын сай бар еди. Ол сайдың аты жақынға дейин «Дамбал кеткен» атанып жүрди деп.

— Дамбал кеткен? Ол қалай кеткен екен?

— Қайдан билейин, шырақларым. Қәтелесип кетсем қудайдың өзи кеширсин. Әкелеримиздиң айтыұынша жанағы сайдың суұы тып-тынық хәм салқын болады екен. Түс ұақтында хаяллардың тасарақ жерге барып, үстиндеги кийимлерин шешпестен шомылатуғын әдети бар ғой. Сондайда бир қатын жүзип билмей, ығып баратырып, «жәрдем бериң» деп бақырыпты. Еле де жүрими бар пақыр қусайды, сол кәраға жақын жерде биреұ қос айдап атыр екен, даұысты еситип келип, өлдим азарда тартып алыпты.

— Хәш ким кетпеген ғой сонда?

— Мен адам кетти деп отырғаным жоқ ғой, қарақларым-аұ, дамбал кеткен.

— Адам қутқарылғаннан кейин, дамбал қалай кетеди?

— Хаұ, суұға түскеннен кейин, дамбал қампайып кетпейме? Адамды тартып алғанда ол сыпырылып түсип қалған.

Адамлар жанланып, күлисе баслады.

— Мениңше, жақсы атама, — деди бригадлардан биреұи турып. — Сиясат пенен, жәмийет пенен иси жоқ. Қай дәұир болса да бәри бир. Бірақ, бир лийкини болып турған жери, хәзирги жаслар дамбал дегенди түсинбеұи мүмкин. Сонық ушын оны «Ыштан кеткен» деп өзгертиұ керек.

— Яғәй, ол болмайды. Ыштан деген мәдениятсыз ғой.

— Неге мәдениетсіз? Ыштан не, дамбалы не — бәри бир емес пе?

— Бәри бир емес. Дамбал — ыштаннан мәдениетлы.

— Мәдениетлы бола берсин, сонда бағанағы Есмырзадан дамбал абырайлы болғаны ма?

— Пай-пай, ол заманның дамбалларын билмейсен-аў, қосшым. Рәс-с, балағы жийекленген, қатара нағыс, уршықтың басындай пөпекли ышқыр...

— Ал, яқшы, басқа қандай атамалар бар? — Колхоз баслығы ғаўырлыны бөлип, ортаға сораў таслады.

— Басқа деп енди... Болады ғой сол.

— Хәмменин пикири солай ма?

— Аўа — деп хәр жерден даўыслады жыйналғанлар.

— Болмаса даўысқа қойып көрейик. Колхозымыздын аты «Дамбал кеткен» болсын дегенлер қол көтерсин.

Хәмме тегис қол көтерди.

— Ким қарсы?

Әдебиет муғаллиминин бир өзи қарсы болып қол көтерди. Бирақ, ол биреў болғаны ушын есапқа алынбады.

Мәселе питти. Ояқ-буяғы бир айдың ишинде барлық қатнас қағазлар жаңа атама менен қайта басылды, мөр исленди. Пахта тапсырыўдың барысы бойынша газеталарда колхоздың жаңа аты көрине баслады.

Гүздің ақырына келип, көсемнің тулғасы турған диңгек қолға алынды. Оның сырты жылтыр мәрмәр таслар менен қапланды, үстине кишкене зәрен тақлетте етип тастан ойылған көлдің сүүрети қойылды. Суўдың бетинде болса көмпейип ығып баратырған дамбал сүүретленген еди.

4. 01. 1994-жыл

Телефон жинлиси

Үлкен адамлар менен хәзиллесип, яки сәл жерде зейнине тийип алыўға болмайды екен. Себеби, олардың тәбияты нәзик болады. Абайламай айтып салған бир аўыз гәпиңнің жәбирин өмириңше тартып жүриўин мүмкин. Мәселен...

Китап баспасында азан менен шаўқым шықты.

— Жазыўшы Досжан Мухаммедовты жин урыпты, телефон қоймай сындырып атыр.

— Телефонды жасыр. Досжан киятыр.

— Қапыны илиң.

Бул даўрық хә демей баслыққа жетти. Ол ҳаўлығып дәслеп бас есапшы менен кәсиплик аўқамның баслығын алдына шақырып алды.

— Мухаммедов айлығын алып па еди?

— Алды.

— Қәлем ҳақысынан қалып жүргенлери жоқ па?

— Яқ.

— Материаллық жәрдем сораған жоқ па еди?

— Сорады, алды.

— Үйинде жазыў-сызыў менен шуғылланыў ушын қағаз-қәлемнен жәрдем етип турсыз ба?

— Етип турмыз.

— Онда не болды екен? Айтпақшы бәхәрде дем алысқа бараман деп жоллама сорап жүргендей еді?

— Оны өзи қайтып тапсырды ғо.

— Неге?

— Гүзде барғанды мақул көрди.

— Қулласы, бизге өкпелейтуғын ирети жоқ ғой?

— Жоқ.

— Бопты. Онда маған өзін жиберің.

Бас есапшы менен кәсіпник аўқамның баслығы шығып кетти де, изинше жазыўшы Мухаммедов кирип келди. Күндегидей емес. Көзлери қызарып кеткен. Баслық оған көзи түсиўден-ақ бирден албырап қалды. Соның арасында столдағы үш телефонның биреўи шыңғыр етти. Мухаммедов кабинет ийесинен бурын шаққанлық пенен телефонды алды да, қол ушына көтерип жерге былш еттирди. Аппарат шил пәрше болды. Баслық апалақлап гә жайрап атырған телефонға, гә қабақлары түксийип, елерип турған Досжан Мухаммедовқа қарады. Соның арасында екінши телефон шыңғырлады. Бул да Мухаммедовтың қол ушында дийўалға урылып майда-майда болды. Үшінши телефонды баслықтың өзи сым-пымы менен суўырып алды да, сыртқа атлығып шықты. Изинде жеңимпаз палўандай еңсеси гүжирейип Мухаммедов киятыр.

Қабыллаўханада хаткер қыз биреў менен телефонда сөйлесип тур екен. Мухаммедов оны қолынан жулып алып, столға бир урып еди, ошакқа салатуғын кеспелтектей еки бөлекке бөлинди. Соның арасынша кимдур аман қалған телефонлардың биреўинен 03 ке қоңыраў еткен екен. Тасырласқан үш доктор жетип келди де, буның қолтығынан шапыраш алып, хәйле-пәйлесине қаратпай машинаға тықты.

— Усладық, алып баратырмыз, — деди алдыңғы орынлыққа отырып алған доктор рациядан.

Мухаммедов пәт пенен жулқынып барып, доктордың қолындағы рацияның трубкасын отырғыштың темирине бир урды. Рация тамам болды.

Усындай етип ол руўхый кеселлер емлеўханасының қабыллаў бөлмесиндеги хәм шыпакерлер ханасындағы еки телефонды да гүм қылды. Тийкарында оның бундай телефон жинлисине айланыўына өзиниң усыннан онлаған күн бұрын үлкен адамлардың биреўине биймезгил ислеген қоныраўы себепши болған еди...

Жазыўшы Мухаммедовқа соңғы ярым жылдан бери дурыслы илхам келмей, хеш нәрсе жаза алмағанлықтан сиркеси суў кетермей жүр еди. Бир күни күтилмегенде ел жатқаннан кейин йош келди де, жазыў столына отырды. Соннан сытырлатып жазып қалды. Ақ қағазлар изли-изинен толып шығып атыр. Дизбеклесип келген гәплерди жазып үлгерийўдиң өзи мүшкил. Усы ўақытлары бирден «лып» етип свет өшер ме? Тасып турған илхам бирден тынды да қалды. Мухаммедов әри күтти, бери күтти, ақыры болмады. Шамның жақтысында телефон китапшасын таўып алып, ГРЭС баслығының үйине қоңыраў етти. Саатына қараса түнги үш екен.

— Алло! Бул ГРЭС баслығының үйиме?

— Аўа.

— Сиз өзимисиз?

— Өзимен.

— Сизиң үйиңизде свет бар ма?

— Бар.

— Ал, мениң үйимде жоқ.

— Нәўбет пенен өширилген шығар, жанар.

— Лекин мениң илхамым сизиң нәўбетиңизди күтип турмайды дә! Мен жазыўшы Мухаммедов боламан. Ел жатқан соң бир тасқын йош келип жазыўға отырып едим, қәпелимде свет өшти. Ал, сизиң үйде таң атқанша бар. Усыннан әдиллик бола ма?

ГРЭС баслығы Мухаммедовтың мекен жайын, телефон номерін сорап алып, кешіктірмей жақтырыуға уәде берді. Уәдесінен шықты да! Лекин, Мухаммедовтың бағанағы тасқып илхамы енді жоқ, тынып қалған еді.

Ертеңіне ол өткен ақшамғы шала уйқының есесін алыу үшін күннің қызылы батпай жатып қалды. Шырт уйқыда жатыр еді, тынбай шырылдаған телефонның сестінен оянды. Трубканы алып саатына қараса түңгі үш екен.

— Алло, жазыушы Мухаммедовтың үйі ме? — деді трубкадан.

— Аўа.

— Илхам қалай?

— Жаман емес.

— Свет бар ма?

— Бар.

— Мен кешегі ГРЭС баслығыман. Сизиң светиңизди өширмеўге уәде бергеннен кейін өзім тексеріп көріп атырман.

— Рахмет. Уйқы бир бөлінгеннен кейін қайтып көз илиндириу қыйын болады екен. Мухаммедов сол жатыстан түрлі қыялларға беріліп, таң саз бергенде барып көзі илинди. Ертеңіне жұмыста да еснеу менен жүрді.

Екинші күні түңгі үште тағы телефон шырылдады. Дәслеп оны түсінде еситіп атырған шығарман деп қыймылдамай жатып еді, яқ оңы екен.

— Жазыушы Мухаммедовтың үйі ме? — деді трубкадан.

— Аўа.

— Илхам қалай?

— Жаман емес.

— Свет бар ма?

— Бар.

— Мен ГРЭС баслығының орынбасарыман. Сизиң илхамыңызды сораў хәм светиңиздиң өшип қалмаўын қадағалаўды маған тапсырып еди.

— Рахмет.

Үшинши күни түнги саат үште жазыўшыны ҳаялы жулқып оятты.

— Телефонға шақырып атыр.

— Ким? — деди ол манаўсырап.

— Билмеймен.

Мухаммедов уйқыдан тентиреклеп барып трубканы алды.

— Жазыўшы Мухаммедовпысыз?

— Аўа.

— Илхам қалай?

— Жаман емес.

— Свет бар ма?

— Бар.

— Мен ГРЭС тиң бас инженеримен. Сизиң илхамыңызды сораў хәм светиңиздиң өшип қалмаўын қадағалаўды маған тапсырып еди.

— Рахмет.

Төртинши күни трубканы алып турып умытпай саатқа қарады, үштен еки минут өткен екен.

— Жазыушы Мухаммедовтың үйи ме?

— Аўа. Мухаммедовтың үйи.

— Илхам қалай?

— Сыймай атыр.

— Свет бар ма?

— Бар!

— Мен ГРЭС тиң бас қәнийгесимен. Сизиң илхамыңызды сораў хәм светиңиздиң өшип қалмаўын бақлап турыўды маған тапсырып еди.

— Рахмет.

Бесинши күни түнги үште ол уйқыламай, қоңыраўды күтип жатты. Үмити пушқа шықпады, шыңғырлады.

— Жазыушы Мухаммедовтың үйи ме?

— Аўа.

— Илхам қалай?

— Жаман емес.

— Свет бар ма?

— Бар!

— Мен ГРЭС тиң жетекши қәнийгесимен. Сизиң илхамыңызды сораў хәм светиңиздиң өшип қалмаўын...

— Рахмет.

Алтыншы күни түнде де тап белгиленген уақытта телефон шырылдады. Мухаммедов сорауды күтип отырмастан саудыратып жууабын төгип таслады.

— Бул жазыушы Мухаммедовтың үйи, мен өзимен, илхам жаман емес, свет бар, хош тағы қандай мағлыумат қызықтырады?!

— Болғаны тек усы. Маған сизиң илхамыңызды сорау хәм светиңиздиң өшип қалмауын қадағалау тапсырылған еди. Мен ГРЭСтиң смена мастеримен.

Жетинши күни тағы.

— Мен жазыушы Мухаммедовпан, — деди трубканы алар-алмастан. — Илхамым жақсы. Свет бар, тынышыма қоясыз ба мени, жоқ па?

— Биймәлел, отағасы. Мен тек тапсырманы орынлап атырман. Маған сизиң илхамыңызды сорау хәм светиңиздиң өшип қалмауын қадағалау тапсырылған еди.

— Сиз ким боласыз?

— Мен ГРЭСтиң авариялық хызмет бойынша инженеримен.

Сегизинши күни түнги үште телефон шыңғырламай-ақ қол созып еди, жаңа қоңырау келип атыр екен.

— Мухаммедовтың үйи ме?

— Ауа, Мухаммедовтың үйи, мен өзимен, илхам хеш жерге сыймай атыр. Свет бар. Тағы не керек?

— Хеш нәрсе керек емес. Маған сизиң илхамыңызды сорау хәм светиңиздиң өшип қалмауып қадағалау тапсырылған еди.

— Сиз ким боласыз?

— Мен ГРЭСтиң нәубетши операторыман.

— Ой, қудайға шүкир, соның менен таусыласыз ба?

— Қайда сизге! Бизде тоқсан алты оператор, қырық сегіз техник бар, олардың хәммесине усы тапсырма бойынша график дүзип берилген.

Әне, усы гәптен кейин Мухаммедов телефонды дийўалға тартып урып сындырып, көшеге шығып кетти. Таң саз бериўден қонсыларды оятып телефонларын сындыра баслады, соң кеңседегилерди... Қалған жағы өзлеринизге мәлим.

Гәптиң қысқасы, үлкен адамлардың зейнине тийип алыўға болмайды екен. Олардың тәбияты нәзик болады.

б. 08. 1996-жыл

Исенимли мағлыўмат

Қоңсымыз Қарлыбай менен бир подъездде турамыз. Есигимиз бир-бирине қарасқан. Бирақ, барыс-келисимиздиң онша мазасы жоқ. Гәпимиз үйлесе бермейди. Себеби, Қарлыбайдың атқан адымы ақша. Жүз мың дегенлер аўзының бир шекесинен шығып кетеди. Хаялының үстинде дүньяның хасыл таўарлары, қолларында хинжиў-маржанлар. Биз олардың қасында гилең бир майда-шүйде ыбырсықлар менен айланысып жүргендеймиз. Қулласы, тәрезиде тасың тең келмесе, бир есиктен кирип шыққан менен екеўиң еки дүньяның адамларындай болып кетеди екенсең.

Бир күни түсте олардың үйине биреўи орта бойлы, биреўи тапалтастан келген еки жигит келди. Екеўи алма-гезек қоңыраўын басты. Иштен саза болмады. Себеби, олар үйинде жоқ еди.

— Мына үйдиң адамлары жоқ па екен? — деди соң бизиң үйдиң есигин ашып.

— Жоқ.

— Қаяққа кеткенин айта алмайсыз ба?

— Азанда Ташкентке кетти.

— Кешке шекем айланып келер ме екен?

— Яқ, келе алмайды.

— Бир-еки күн боламыз деди ме?

— Бизлерге хеш нәрсе айтқан жоқ, бірақ, биреулерге аржағына Бишкекке ушамыз деп турғанын еситип едим.

— Мүмкин, рейси иркилип ушпай қалыуы да...

— Яқ, ушты. Азанда мен де баламды шығарып салдым. Бирге кетти.

— Рахмет.

Еки жигит тез-тез жүрип төменге түсип кетти.

Сол күни телевизорда да дурыслы көрсетиу болмай, ерте жатып қалдық. Азанда шай-пай ишип жумысқа шықсам, қапының тутқасына бир қағаз илдириули тур. Ала сала оқыдым!

«Берген исенимли мағлыұматыңыз ушын рахмет. Түсте көрген жигитлериңіз».

Қарасам, қоңсымыздың есиги айқара ашық, иши хуўлеп тур.

9. 07. 1996-жыл

Жаза қурық

Дүньяда яратқаннан басқаның бәри жаңылысады екен. Хәтте Әзирейлиде! Социализмнің дәулеті гүрлеп турған бир пайытта Әзирейлинің қәтеси менен үлкен бир заводтың директоры дүньядан өтипти. Жазмыштың биз билмейтуғын нызамлары бойынша бундай өлилер «жаза қурық түскен» деп есапланып, қайтадан тирилтип жибериледи екен. Лекин, о дүньяның ислери де мудамы тақ-туйнақтай бола бермейтуғын қусайды ғо. Бул сорлының хұжетлери көп қағазлардың арасында қалып, он бес жылдан кейин қәте өлгени мәлим болыпты,

Яратқан оны тирилтип жиберип, үйине келсе, баяғы сарай орнында бар дә, бірақ, иши хұўлеп қалған. Өзи өлгенде жети жасында қалған Азберген ғырыстай жигит болыпты. Бірақ, үсти-басы жупыны. Үйде басқа хеш ким жоқ. «Өкеңмен» дегенге баласы инанбай, бір күн аўзы көпирип, зорға исендирди.

— Үйдеги дүнья-мүликлер қаяққа кетти? — деди соң баласына.

— Хәммесин мамам айланысқа сатып жоқ қылды.

— Айланыс деген не?

— Саўдаға пул айландырыў. Зат әкелип, зат сатады.

— Ақмақ! Енди бизиң теңимиз саўдагершилик пе еди? Өзи қаяқта?

— Еки жыл болды, саўдагершиликке барып жүрген жағында биреўге тийип кетти.

— Ох, опасыз сениң? Әжапаң қайда?

— Лицейге келген муғаллимлердиң биреўине турмысқа шығып кетти.

— Неғылдейди? Түрклер неғып жүр бүйерде? Шегарадан қалай өткен?

— Хәзир оңдай, шегарадан өтиў деген машқала жоқ. Түрклер бизде бала оқытып атыр.

— Үх-х! Мен түсинбедим.

Тирилип келген хәмелдар өз үйинде қайта-қайта гүрсинип, арман-берман жүрди.

— Яқшы, менин партбилетимди алып шық, райкомға барып келейин, деди соң.

Бала әкесине қарап аң-таң болды.

— Партбилетиңизди мамам мусорға таслап жиберген.

— Не?! — Тирилип келген хәмелдар шеп көкирегін ушлаўы менен бирден ларс етип қулады.

Бул ирет Әзирейли алжаспаған еди.

1996-жыл

Қосымша сораў

Хәзирги ўақытта журтта «Муғаллим билсең де коймайды» деген пикир пайда болып кеткен. Мен, тап усының өтиригин шығарайын деп оқыўға кирген күннен баслап, шукшыйып китаптың изине түстим. Көшеде қыдырмадым, той-мерекеге де бармадым, еси-дәртим имтиханлардан өз күшим менен өтиў болды.

Ярым жыллық семестр басланды. Биринши мәртебе имтихан тапсырып атырман.

— Биринши сораўды айтың, — деди муғаллим.

Шабатуғын аттай суўлыққа таслап турған адамға жырма, саўдыратып айттым да бердим.

— Екинши сораўға өтиң.

Булда кеўилдегидей болды.

— Үшинши сораўды баслаң.

Үшинши сораўдың да түбелегин түсирдим.

— Болды. Енди қосымша бир сораў бермен, билсең — бес, егер билмей қалсаң өкпелеме: —Сессияны табыслы жуўмақлаў ушын не ислеў керек?

— Жаксы таярланыў керек.

— Тағы?

Ырасын айтсам, тағы не ислеў кереклигин билмейтуғын едим. Тубаладым да қалдым.

— Бар, таярланып келиң, — деди муғаллим книжкамды алдыма атып урып.

Сыртқа шығыуым мәттал, студентлер қоршап алды.

— Неғылдың?

— Жығылдым.

— Қалайынша?

— Үш сораўды да айтып бердим, бирақ, қосымша сораўға жуўап бере алмаған соң қоймады.

— Аңсаты қосымша сораў ғой, — десип атыр хәммеси жабырласып, — Бизлер бир сораўға да аўзымызды ашқанымыз жоқ, бирақ, қосымша сораўды тас қылдық.

— Қандай еди сораўыңыз?

— Ол сораў хәммеге бирдей.

Жигитлердің биреуі әсте книжкасын ашып көрсетти. Онда бели бүкленбеген бир-еки жүзлик салыўлы тур еди.

— Бул не?

— Ендиги имтиханның қосымша сораўына.

9. 07. 1996-жыл.

Руль

Алыс районлардың бириндеги орта дәрмиян кәрханалардың биреўине директор болып усынылып атырған Таймасов, буйрық алып кетиў ушын басқарма баслығының алдына келди. Баслық оның менен бираз ўақыт гүрриң өткерди, соң мақул деп тапса керек, қәнийгелер бөлиминиң хызметкерин шақырып, буйрық

таярлауға тәртип берди.

— Енди сиз шарбақтан бир айланып келиң, — деди баслық Таймасовқа. — Киреберистеги биринши бастырманың астында бир жеңил машина тур, соны дыққат пенен көриң, қайыл болсаңыз соны сизге хызмет бабында миниўге беремиз.

Таймасов шарбақтан апалақпап тез қайтып келди.

— Хаў, ақсақал, — деди хаўлығып, — ол машинаның рули жоқ ғой.

Баслық мыйықтан күлди.

— Алабериң. Машинаңыздың рули бизде турады.

Таймасов азғана ўақыт сам-саз болып турды да, соң:

— Мен қайылман, — деди бас ийзеп.

— Бәрекелла! — деди баслық кеўилли түрде. — Хәзир директор болғаныңыз ҳаққында буйрықты аласыз. Сизден алдын жиберилген еки жигит те руль сорағаны ушын буйрық ала алмай кеткен еди.

1996-жыл

Қәтере

— Дәўирхан көзинди аш!

— Ағасы-аў, қорқыта бермеши! Не болды саған?!

— Аға! Аға деймен!

Қулағыма сондай даўыслар емески еситиледи. Бирақ қаяқтан шығып атырғанын билмеймен. Көзимди ашқым келеди, ашалмайман. Қыялыма суўдың астында жүргендеймен. Хәмме жақ гүнгирт. Әллен ўақытлары барып өзиме келе басладым.

Қарасам тас төбемде еки доктор, оң жағымда балам, сол жағымда хаялым. Олар мениң көзимди ашқанымды көрип қуўанып қоя берди.

— Я алла, балаларының несийбесине кудайтаала қайттан берди ғой, — деди хаялым, жағасына түпирип.

— Аға, мен ғо, — деп балам қолтығыма кирип атыр.

Доктор оларды сыртқа шығарып жиберип, мени палатаға алып киргизди. Мен еле әўере-сарсаңман. Бул жерлерге қалай келип қалдым? Не болды? Неден басланды? Мениң бундай талма кеселим жоқ еди ғой? — деймен өзимше. О-о, жаңа есеме түсти. Бул кеше-бүгин пайда болған аўырыў емес, буннан бир жыл бурын бир аўыз қәтере себепли мойныма илинген тәшўиш еди.

Аўылымызда Жарылқаған деген жасы үлкен бар еди.

Сол бир күни кешлетип бизиң үйге келди.

— Дәўирхан иним, көп иркилмеймен, деди дәстурханнан нан аўыз тийип. — Кишкентай бир жумысым бар, соны питирерме екенсең деп келдим.

— Қолымнан келетуғын жумыс болса питирейин аға.

— Қолыңнан келеди. Бизиң Алымбайды бир муғаллим имтиханнан еки қойып сабақтан шығарып жиберипти. Жети қыздың ишинде еркелеп өскен бир бала еди, кеше үйге барды, аўқат та жемейди, шай да ишпейди, туңжырайды да отырады. Ақыры, шыдамай саған келдим, қосшым.

— Ол муғаллимди мен танийма екенмен?

— Танийсаң. Жумагүл деген келиншек, сизлердиң ояқ-буяғыңызда қоңсы қусайды.

Ырасында да, ол бизлер менен үш-төрт жай былайырақта туратуғын қоңсы еди. Жасы үлкенниң сөзин қыймай, бардым.

— Дәўирхан аға, мен ол баланы оқыўдан улыўма шығарып жибермекши едим, — деди ол маған. — Мен оған муғаллим емес, тап жеңгесиндеймен, уялмай ойнағысы

келеди. — Үшінші парға кирип, журналды барлайын деп жаңа отырғаным, өкшем муздай болып кетти. Не нәрсе екен деп қарасам, рәпийдадай бір тасбақа аяғымды жалап тур. Шоршып кеттім. Нашар балларды өзиңиз билесиз, тышқаннан, курбақадан, жыланнан зәрреси қалмайды.

— Ким әкелди буны! — деп бақырсам жаңағы бала тартынбастан:

— Мен әкелдим муғаллим, бул мениң меншик тасбақам, — дейди.

— Неде болса енди сиз келдиниз, кеширим бермеске илаж қанша? — деди пәсине қайтып. — Лекин сизге айтажақ бир жумысым бар еди, егер қыйланбасаңыз?

— Неге қыйланамыз? Адам күни адам менен деген...

— Телефонға арза берип қойғаныма бес жыл болды, сирә бир сәти түспейди. Сиздеги шешемнің ағасы сол жерде басшы жумысларда ислеиди екен. Келистирип берсе анаў-мынаўсынан қашпас едик...

Бир адам жумысыңды питирип атырса, оның қайтарып салған жумысы ушын, «анаў-мынаўсы» деген гәп болыўы мүмкин бе? Бир тийинсиз тез күн ишинде телефон қурғызып беретуғың болып, табанлы түрде ўәде бердим.

Аўылдан келген жасы үлкен төбеси көкке жетип қайтты. Оның есесине хаялдың қабағы муштай болды.

— Бизиң төркинде не болып не қойып атырғаны менен исиң жоқ. Ағамның ол жерден шығып кеткенине бир ярым ай болды, сен болсаң атын сатып, ўәде етип қайтып жүрсең.

— Енди не қыламыз?

— Билмеймен!

Өлимнен уят күшли. Лебизимди шаймаламайман деп қайнағамыздың үйине бардым.

— Бундай жумысты өзим ислеп жүргенде айтыўың керек еди, — деди ол да назырқаныңқырап. — Мейли, енди бирге барамыз, сөйерде не дегенин еситерсең.

Айтпақшы қырқыншы автокәрхананың директорып танийсаң ба?

— Өзин танымайман, бірақ хаялы бизлерде ислейди.

— Хаялын танысаң болды ғо. Соның автокәрханасында таза «Супер МАЗ» автомашинасы бар екен, арендаға береді дейді. Бизиң Өткирбайға сөйлесип берсеш. Анаў-мынаў тәметсе берермиз, әйтеўир...

«Қудай жоқ, пайғамбар жоқ» белбуўардай ўәдени берип салдым. Еплеп мениң алдыма түсип, қәтереге барса болар.

— Мынаў бизиң күйеў бала, — деди байланыс тармағының тазадан болған баслығына таныстырып. Қудайға шүкир усы қараған елатта абыройы жаман емес. Анаў-мынаў жұмысың болса питиреди. Тек буның қоңсысының үйине телефон қурғызып берсеңиз болды.

Мениң бахтыма бизиң көшедеги гөш-сүт өнімлері басқармасының кеңсесі жабылып, бірден жеті точканы қайтарып тапсырып атыр екен. Лекин, таза баслық оның қәдирин түсирмеді.

— Сиз келдиңиз, онда илаж жоқ, — деди бизиң қайнағаға, — Лекин жаңағы гәпиңиз ырас болса, инимизге бір жұмыс саламыз.

— Сала берин. Жыланның таңлай тисин әпер десең де әпереди.

— Бала-шағаны санаторияға жибермекши едим. Ендиги айдың бесине жоллама да таўып қойыппан. Соған бір жерден азы-кем пул өткизип бериўи керек.

— Өткереди! Бизиң Дәўекеннің мәкеме басшы яр дослары көп. Бір аўыз гәпи.

Қайнағам мен ушын ўәдени үйип-төгип таслады.

Арадан бір ай өтті. Қоңсымыз телефонлы болды, Жарылқаған ағаның ерке баласы пәтинкесинің сирисинен басып, колледжде оқып атыр. Ал, мен болсам мойныма минген қәтерелердің изинде еле жүрмен.

Өткирбайға арендаға МАЗ беретұғын директордың хаялы жерге түсіп кеткен орамалын пул бермесең еңкейіп алмайтуғын қыйлынан еди.

— Қәйним, питпейтуғын жұмыс жоқ, — деди айтқаннан-ақ. «Қалауын тапсаң қар жанар» деген, оны сизиң айтыуыңыз, бизиң питкеріуимиз биледи.

Басыңды ауыртып не қылайын, Өткирбайдың МАЗ миниуи, бизге сол автокәрхананың директорының қызы ушын медсестралық бир орын тауып беріуіге түсти. Бул қәтерени байланыс тармағы баслығының хаялына санатория ушын пул өткеріп беріу менен бирге алып бардым. Бармаған есигим, кирмеген тесигим қалмады. Жұмыста да азанғы ұақытта бир көринемен, кейин бизди излеген адам таппайды.

Өлдим азарда, қаланың туу сыртындағы тасланды сууларды тазалайтуғын бир мәкемениң директоры санаторияға жоллама ушын пул өткеріуіге келисим берди. Әлбетте, оған бир өзим барғаным жоқ, коңсымыз Мәдирейимнің бөлеси екен ол маған гараждың ултанын сыбау ушын бир машина бетон, төбесине қуйыуға бир доғалақ битум тауып беріу шәртин қойып қәтереге баратуғын болды.

Келисим бердим. Жолламаға пул өткеріп беретұғын директор да қарап қалған жоқ.

— Бундай қайырқомлықты адамның адамы ислейди, — деди ол маған. — Тап мына Мәкең келген соң қыймай отырман. Сонда да сизге бир жұмыс айтайын, өйтпесек сонша пулдың обалы да барды. Базаркомды таныйтуғын шығарсаң?!...

— Таныуым керек.

— Сол базаркомға барып бизиң хаялдың инилерине бир коммерциялық дүкан, бир гөш ларек қойыуға орын алып бересең.

— Болады әперейик.

Шынжырма шынжыр қәтере көбейіп кетти. Базарком өзиниң балдызына балалар бақшасының баслығы ұазыйпасын алып беріуди, Өткирбайға МАЗ беретұғын автокәрхана директорының қызын жұмысқа алған бас врач өзиниң қызын контракт пенен институтқа киргизиуди, институт ректоры жақын районнан студентлер егин

егип тәрбиялау үшін 60 гектар жер алып бериўди, жер беретуғын колхоздың баслығы Белоруссиядан бир экскаватор алдырып бериўди өтиниш етти. Енди ойлап көрсем, усы экскаваторды айтқан ўақытлары таслаған екенмен...

Емлеўханада бир жети күн жатып өзиме келдим.

— Дәўирхан аға, енди қайтып аўырмаң, — деди бас врач мени дәрўазаға дейин шығарып салып. — Деген менен ҳазирги медицинаның аўхалын билесиз, өзиңиздей азаматлардан жәрдем сорамаһан болмайды.

— Басланды! — дедим ишимнен. Аяқ қолыма қалтыратпа тийе баслады.

— Тезирек айтың, қандай жәрдем керек?

— Жәрдем болғанда ат-түйе емес ғой. Жора-жолдасларыңызға бир аўыз айтсаңыз питиреди. Еки жүз метр траншея бар еди, көмилетуғын. Соған бир бульдозер...

Аржағы есимде жоқ. Көзимди аһсам, бурынғы палатамда жатырған екенмен.

2. 09. 1995-жыл

Тырнақ бояўы

Жүрип қалған жигит-отырып қалған қыздан жаман, кусайды. Сен тәме еткен дүркинлер өтип болғаннан кейин ҳеш кимге сөз айта алмайтуғын, жасқаншақ болып қалады екенсең. Бул жасқаншақлықты мен узақ ўақыт баһан кеширдим.

Бир күни кеште Кәримбай деген достым үйге келди. Кеўилли.

— Хәр нәрсениң ўақты-сәти болады деген ырас екен, жора. Саған қыз таптым, — деди күлип.

— Қаяқтан?

— Қаладан. Бизің дайымның үйінің қасына биреулер көшіп келипти. Соның ай десе аўзы, күн десе көзі бар бир қызы бар екен. Айыбы сен қусап отырыңқырап қалған.

— Ол маған көнер дейсең бе?

— Көниў екінши мәселе. Қыздың шешеси «дурыслырақ биреу табылса, жұмыс бетинен алып кете берсе үндемес едим» депти. Соннан есигин аңлып отырып қызды көрдим. Аўзым ашылып қалды. Қулласы, оны алсаң, бул дүньядан әрмансыз өтесең.

Гәптиң пос гәллеси, бир достымыздың машинасын минип, үшеўимиз ертеңине қалаға кеттик. Қыз хаяллар салонында шаш-баяўшы болып ислеиди екен.

Күтип турмыз. Саат алтыға он минут қалды. Қызлар биринен кейин бири шыға баслады.

— Әне, киятыр, — деди Кәримбай бир ўақта қызыл кофта кийген қара көз әйнекли қызды көрсетип, — Хәзир мен қапыны ашаман да ортаға ийтерип жиберемен. Сен өзиңе қарай тартасаң. Қалғанын жол-жөнекей көре беремиз.

Айтқандай, қыз машинаға қапталласа берген ўақытлары Кәримбай шырп етип түсти де қызды ортаға ийтерди.

Мен қорқа-қорқа қолынан тартқан болдым.

Хәммеси ойдағыдай болды. Кең көше менен зырлап кетип баратырмыз. Қыз хәр қайсысымызға бир қарап:

— Ну смотри! — деп мысқыллы күлип қояды. Бизден шайтаны сескенип отырған ол жоқ.

— Қаяққа айдаймыз? — деди бир ўақта рульдеги жорамыз.

— Қәйдем, аўылға айдайтұғын шығармыз, — деди Кәримбай,

— Аўылға?! — Қыз шоршып түсти. — Онша не аса берип? Кәримбай маған қарады.

— Бірасында да, жақынырақ жер жоқ па?

— Қәйдем, — дедім мен гибиртиклеп, — Шайханада қызапамның үйі бар еді.

Қыз және бизлерди ермек еткендей мысқыллап күлді.

— Уялмайсыз ба, қызапаңыздың үйіне апарыўға.

Биз ҳайран болып бир-биримизге қарастық. Қызапасының үйіне апарғанның неси уят!

— Мейлиңиз, — деди қыз ийнин қысып, — Маған бәрибир. Бирақ, адамға бес жүз сомнан бересиз. Соның өзи тырнақ бояўыма жетсе де болар.

Аң-таң болып мен Кәримбайға, Кәримбай маған қарады.

9. 07. 1996-жыл

Адвокат ҳаққында ертеқ

Усы қалада ортаң қолдай он еки судья, алты прокурор, тоғыз тергеўши бар. Оларға көп адамлардың жұмысы түсип турады. Әсиресе, нызам бузғанлардың жақын-жуўықлары, есигин тындырмайды. Лекин, булардың хәммесине күн даўамында барған қәтере, адвокат Айбарақовтың бир өзине түске дейин-ақ келгенлердиң аққуласына турмайды. Айбарақовтың атын билмейтуғын ел, бул әтирапта жоқ. Жынаятлы исинди ақлаўға ол араластыма тамам, пүткил Япон теңизине от берип жиберсең-әм сени сүттен ақ, суўдан таза етип қояды. Ол теңиздиң өзи қашшаннан жанайын деп турған, сен қайта сөндириўге барған болып шығасан. Соның ушын, хәмме Айбарақовқа өш. Ким табылғанын мөңиретип я маңыратып қораға әкелип байлайды, ким қалтасына тығады, ким дастурханның ернегине қойып кетеди, қулласы, көзи уйқыға кетемен дегенше ол хәммесин бир жөңкилли етип тақлап, есабын шығарып үлгере алмайды. Оған қудайтааланың өзи қарасып, хәммени жумаландырып қойыпты.

Жақында ол, үш мәрте судланған, усы ретте бир үйде туратуғын үш адамды жаўызларша өлтирген Әширбайды ақлаўға жең түринип киристи. Қылмыскер байғус, ислеген айыбын мойнына киймешектей кийип-ақ тур. Лекин, Айбарақов жәм жолатпайды. Оның тәриплеўинде Әширбай билегине қонған сүйир шыбынды өлтирип көрмеген мәмин екен. Үйинде нангөрекке нан таўып, қара шыбынға пал жағып беретуғын қусайды. Судта прокурор оған атыў жазасын берген еди. Оған Айбарақов пүткиллей қарсы болып, былай деди:

«Бүгинги суд барысында прокурор жолдас Жылқайдаров, туўысынан жуўас, кой аўзынан шөп алмайтуғын мәмин бенде Әширбай Нәдирбаевтың үстинен айыплаў жуўмағын оқып, жынаятты бөрттириў кодексиниң 101 статьясының прим еки, бөлим үш, параграф төрттиң в, г, д, е пунктлерин бузды. Прокурор жолдас бул жерде мәмин бенде Нәдирбаевты Танковая көшесиниң 12 жайында турыўшы Гүлдарийха кемпирдиң үйине түнги саат екиде мәс ҳалында бастырып кирген деп айыплады. Бул пүткиллей кәте. Себеби, Нәдирбаев мәс болыў былай турсын, усы жасына келгенше лимонадтан басқа ҳеш қандай шийшели суў ишип көрмеген. Қалаберди ол, Гүлдарийха кемпирдиң үйине бастырып кирмеген, ал шарбақ бетиндеги ашық турған қапыдан кирген. Демек, бул жерде көбирек Әширбай емес, ал, усы үйдиң турғынлары гүналы. Олар нызам хызметкерлерин әдептен жек көретуғын адамлар болған, соның ушын да, хәр күни шарбақтың есигин ашық қалдырып, «үйимизге я уры түссин, я хәммеизди баўызлап кетсин, кейин прокурорлар излеп таба алмай хор-зар болады» деген жаман пыйғылдағы адамлар болғанын ҳеш кимнен еситпесемде, жүрегим сезип турыпты. Усыны нәзерде тута отырып, хұрметли судья, жынаятты жумсартыў кодексиниң 41-статьясы, прим 3, бөлим 4, параграф бестин «г» пункти менен мәмлекетлик шөлкемлердиң қас душпанын жоқ еткени ушын жолдас Нәдирбаевтан хәмме жабылып кеширим сораўымыз хәм оны хәзирдин өзинде қамақтан азат етип жиберийүимиз керек.

Егер менин бул өтинишим инабатқа алынбаса, тағы да дәлиллерим бар. Прокурор жолдас Жылқайдаров кемпирди уйқылап атырған жеринде барып, нәл қағылған пәтинкениң өкшеси менен басына теўип өлтирген дейди. Бул да анық емес. Себеби, биз тексерип көргенимизде соңғы еки жылдан бери қаладағы бир де етикшиде нәл болмаған. Еки жылдын аржағында нәл қағылған өзимизде шыққан пәтинкениң бүгинге дейин жетип келиўи мүмкин емес. Оның аржағында болса бул әтирапқа

импорт кийимлер жетип келе алмағаны белгили. Кемпирдің қоңсыларынан сорап көргенімізде оның буннан отыз жети жыл бұрын есерсоқлау күйеуі болғанлығын, сол бір күні түнде ишип келип, хаялының басына нәлли пәтинке менен теугенлігін анықладық. Соннан берлі ол тез-тез талма кеселге тап болған. Биздің изертлеуімізше бұл пәтинке 1967-жылы Избасар деген шобытшыға тапсырылған. Ол шобытшының өлгеніне хәзир он екі жыл болады екен. Мениң өтинишим, сол ғаррысының шобытшыға тапсырылған етиги излеп табылып, оны басындағы тепкинің изине қойып көриу керек. Хәзирги турысында Нәдирбаевты кемпирди теуип өлтирген деп айыплау қатты қәтешилик болады. Әлбетте, ол «өзим өлтирдим» деп мойынлап отыр. Бирақ, биз оған исенбеуіміз керек. Себеби, қылмыскерлер «алла-жалла олай ислемедим» десе исенбейміз де, «сөйттим» десе қайтарып сорамастан исенеғоямыз. Бұл жынаятты қыпсырмалау кодексинің 14 статьясы, үшінши прим, екинши бөлим, жетинши параграфтың «ю» пунктине қайшы келеди. Мениңше, кемпир буннан жигирма тоғыз жыл бұрын жеген тепкисинің салдарынан сол ақшам өлип шыққан.

Нәдирбаевты тағы да, кемпирдің баласының алқымына раскладушканың темирін қойып, онын үстине минип турып, демиктирип өлтирген деп айып тағып отыр. Дурыс, солай болғанлығын ғәреметке қайым Әширбай мойынлап отыр. Бирақ, бир жери бар, не ушын бұл жерде тийкарғы айыпкерлер жазадан аман қалады? Мәселен, радиода ма, телевизорда ма, бир биолог шығып сөйлеп, «адамның кегирдек сүйеги жүдә беккем болады, ол жетпис килолық салмаққа да мүдирмейди» деген екен. Ғәреметке ушырап отырған Нәдирбаев тек соны сынап көрмекши болған. Баяғы жетпис килоны көтереди деген кегирдек, алпыс екі килолық Әширбайды көтере алмай, бир гүнасыз бийшараны шырылдыуға қалдырды. Ал, айтқан сөзин өзлери сынап көрмеген биологлар азатлықта! Өтинишим, оларды алдырып, Әширбайдың орнына қара гүрсиге отырғызыу керек. Егер олар бундай қам гәпти аузына күши жетип, айтпағанда, Нәдирбаев та ондай, бұрын сынап көрилмеген тәжирийбеге қол урмаған болар еди.

Бұл жерде айта кететуғын тағы бир нәрсе бар. Не ушын раскладушка сынып қалған. Бұған сапасыз өним шығарған кровать зауыты айыпкер емес пе? Неге биз директорының қолына кисен салып, усы жерге әкеп қоймаймыз? Егер сол раскладушка сынбағанда Әширбай ондай сумлықты ойлап отырмас еди. Қалаберди,

ол темирди бас ушына қойып жатқан жигиттин өзи де айыпкер. Еситиұимизше, ол кейинги ўақытлары дым өлиўди хәўес етип жүреди екен. Неге олай? Не ушын ол жасаўды хәўес етпейди? Себеби, ол ўатанға өз бойындағы күш-қарыўын бериўди қызғанады? Оны усындай етип тәрбиялаған мектеп муғаллимлери не ушын қара гүрсиде отырмайды? Айыплаў жуўмақта тағы да, «жигиттиң хаялының жүреги жарылып өлген» дейди. Еки адам өлгенге жүреги жарылып өле беретугын хаялдын өлгени дурыс болған. Себеби, ондай хаялдан хеш ўақытта ел қорғайтуғын азаматлар туўылмайды.

Солай етип, менин пикиримше, сәўирдин жетиси күни Гүлдарийха кемпирдин үйине бийшара Әширбайдың биймезгил болса да, қымбатлы ўақтың бөлип кирип барғаны ырас. Бирақ, үшеўинин өлиминде ол айыпкер емес, олардың өзлери айыпкер, қала берди, демлери таўсылып турған. Соның менен бирге Нәдирбаевтың хожалық жағдайын да есапқа алыўымыз керек. Ол буннан бурын бир мәрте баспақ урлап, бир мәрте трактор сатып, бир мәрте сулыў қыздың әўретин ашып қойып, жәми болып он сегиз жыл түрмеде отырған. Бул жазалардың хәммесиде ўақтында дурыслы адвокат табылмағанлықтан, орынсыз берилген. Себеби, кеште байланбаған сыйырдың урланғаны ушын ким гүнакар, әлбетте, ийеси, тракторды жолдың шетине ходлап қойып, дүканға кеткени ушын ким айыпкер — тракторшы, қызларды айдай арыў етип туўып, жигитлердин еркеклик урығын қоздырғаны ушын ким айыплы, мениңше шешесинен басқа хеш ким емес. Демек, бул жерлерде Нәдирбаевтың бир қыйқым да гүнасы болмаған. Судья әдил болғанда урланған малдың ийесин, тракторшы хәм сулыў қыз туўған хаялды қамап жиберип, Әширбайдан қуры хәлеклегени ушын кеширим сораўы тийис еди.

Сондай-ақ Нәдирбаевтың хаялы узақ айралыққа шыдай алмайман деп жылап келип отыр. Оның хәк көкирек пенен айтыўы бойынша Әширбай дәслепп үш жылға кеткенде бригадтан уллы, кейин жети жылға кеткенде тракторшыдан қызлы, буннан соң сегиз жыл отырған сапарында табелщиктен еки рет егиз қурсақ көтерген екен. Ол баладан қалмай турып, Әширбайдан бир перзент көрип қалсам екен деп әрман етеди. Неге биз бир пукаранын ат басындай әрманына кесент етемиз.

Усы жақларын есапқа алып хәм Гүлдәрийха кемпирдин, оның баласының хәм келининиң өлиминде Әширбайдың ийнениң ушындай айыбы жоқ екенлигин

мойынлап, оны усы жерден биротала азат етип жиберіуіңизди, сондай-ақ, тергеу барысында үш ай қамақта отырғаны ушын айлығын үш есе көбейтилген муғдарда мархумлардың ағайин-туўғанларынан өндирип бериуіңизди сорайман. Адвокат отырды. Суд ойласыққа кетти. Көрип отырғанымыздай еки түрли уйғарым бар еди, бири прокурордики - жынаятшыға атыў жазасы, екиншиси адвокаттың шешими - жынаятшыдан кеширим сорап, оны азат етип жиберіу.

Суд бул иретки хуқиминде еки шешимнің арасынан ортақ бийлик шығарды. Нәдирбаевты азат етип, адвокатты атыўға жиберди.

1994-жыл

Хәзир ўақыт басқа

Мәкемемизге Бектемиров деген киси бөлим баслық болып келип, хәммениң төбеси көкке жетип қалды.

— Енди директорымыздың өриси тарылды, бул киси хеш кимнің бет-жүзине қарамайды.

— Бектемиров пенен ислескен директор, қолға үйретилген тайдай болып қалады.

— Бизлердин қәдиримизди енди биледи.

Лекин, Бектемиров журт ғаўқылдасқандай болып шықпады. Директордың баяғы озбырлығы күшейсе-күшейди дә, пәсеймеди. Үйине қонақ келетуғын болса төрт-бес жигит хызметте. Хаяллар баўырсақ писиреди, аўқат асады. Кеңсеге еки нәрсе келсе, биреуи соның үйинде қалады. Қулласы, өзи хан, өзи султан. Бектемировтың өзи тўе, әкеси тирилип келсе де, оннан айбынатуғын директор жоқ.

Ақыры, хызметкерлер шыдай алмады. Бектемировты ортаға алды.

— Биз сизден үлкен үмит күтип едик, неге үндемейсиз?

— Сизден директор тўе басқармадағылар зирилдесип қалады десип еди?

Бектемиров эсте мыйықтан күлип жууап берди.

— Ол баяғыда еди, жигитлер. Хәзир ўақыт басқа. Мен буннан алдыңғы ислеген мәкемемде директорға наразы болып, район хәкимиятына хат жазған едим. Тексерип келди. Бир күн қонақ болды да кетти. Алдымыздағы ярым айлықта хәммеден сыпыртып отыз сомнан услады.

— Бул не? — десек.

— Тексерийди күттик, — деген жууап алдық.

Ашыў менен ўалаятлық басқармаға жаздым. Бес адам үш күн тексерип жатты.

Кейинги ярым айлықтан шеттен жүз сомнан жыйнап алды.

— Бул не?

— Тексерийди күтийге кетти.

Болмады. Жәмәәт болып республикалық министрге жаздық. Жети адам он күн жатып тексерди. Қандай илаж көрип кеткенин билмеймиз. Келеси ярым айлыққа қол қойдық, ақлай.

— Пул қайда?

— Комиссияны күтийге кетти. Соннан баслық бир жақта қалды да, хәмме мениң изиме түсти.

— Бәри сениң таўып жүрген бәлең!

— Бала-шағамызды үйиңе апарып таслаймыз, өзиң бақ.

— Жақсысы, сен бул жерден кет, көзимизге шүйелден бетер көринип турсаң.

Әне, солай етип, жумыстан шығып кетийге мәжбүр болдым. Сизлер мени және сол жолға ийтермелейжақсыз.

Усы ўақытлары директордың шоферы кирип келди.

— Бәрекалла! Хәммеңиз усы жерде екенсиз ғо. Жүриң, директордың жеке меншик фирмасына вагон қойды. Қаўын тийейсиз.

Хәмме сыртқа шығыў менен болды. Оларды Бектемиров баслап барар еди.

8. 07. 1996-жыл

Саўда

— Ассалаўма алейкум аға. Сизди излеп келип едим.

— Хызмет?

— Кешеги ана, Ешбайлардың алғандайынан бизлерге де керек еди, отызы.

— Болады, беремиз.

— Қаншадан екен?

— Қаншадан деп, халықтың нырқығо.

— Сонда да.

— Пай, аңқаўсырайсаң-аў. Мыңнан!

— Ой-бу, сәл қымбатлаў емес пе?

— Неси қымбат! Мың сом ақша ма хәзир!

— Бизлер қусағанға ақша ғой, аға.

— Солай қосшым, басқа гәпиң барма?

— Аға, былай етейик тә, қолды әкел, келисейик — жети жүзден.

— Я-яқ болмайды, жибер қолымды.

— Қойыңда, аға. Келісейік тә, жети жүз-әм пул ғо. Отызы жигирма бир мың болады.

— Оның мыңын санама қосшым, «тақанның түрлі-түрлі былғауы бар». Кеше Ешбайлар алып кетті ғо, мыңнан. Саўдаласып-әм отырған жоқ.

— Ешбайлар базарға ертерек кирген ғо. Бизлер еле үйренісе алмай атырмыз.

— Сөйтип-сөйтип үйренісип кетесіз.

— Ақсақал, бир ретке түсің де, «деңгененің соңы емес», ендигиде айтқаныңызға алып кетермиз.

— Әй, бир майда бала екенсең, яқшы жүз сом түстим, тоғыз жүзден бере ғо.

— Және бир текше түсің аға, сонда сизиң айтқаныңыз-әм емес, бизиң айтқан-әм емес, сегіз жүз болады, орталық.

— Бир, алатуғын аўырыўдай не бәлесең! Яқшы, ақшанды алып түстен кейин келеғойың.

— Рахмет аға, берекет табың.

— Әй, бала, бағанағы гәпинде тур, ендиги имтиханда бир сом-әм түспеймен.

11. 01. 1998-жыл.

Реклама

Жора-жолдастың бары жақсы. Қысылғанда кеңес береді, қуғансаң бирге қуғанады, қапа болсаң қайғынды бөліседі. Құлласы, достың көп болса, жүгің жерде қалмайды

Бахтымды ис билерменликте сынап көриўди баслағалы, дос-яранның мәсләхәтине мүтәж болып қалдым. Неге дегенде, исим жүриспейди. Гә пул таппайман, пул тапсам сарплайтуғын жер таппайман. Еми жоқ аўырыўға тап болған адамдай, сәл сырласқандай адам болса сарсылып қоя беремен.

— Неге сениң исиң жүриспей атырғанын билесең бе? — деди бир күни досларымның биреўи.

— Қайдем. Шамамда есап-санаққа олақ шығарман.

— Гәп онда емес. Есап-санақ екинши мәселе. Биринши мәселе истиң көзин билиўде.

— Неде екен истиң көзи?

— Сениң талабың ушын истиң көзи рекламада.

— Яғ-әй.

— Неге яғ-әй! Раўажланған мәмлекетлерде реклама — бул, өмир деп қарайды. Онысыз исбилермен болыў мүмкин емес. Ал, сен еле оған үйренисе алмай атырсаң. Сөйтип жүрип тәғдирден налыйсаң. Мәселен, сенде тахтай бар ма, — бар, ким биледи соны?

— Сен билесең, Доспанбет биледи, Ержанның хабары бар, Нурабылла еситти, кейин...

Достым күлип жиберди.

— Баланың гәпин сөйлейсең! Ал, биз ҳәр қайсымыз он адамға айтқанда елиў-алпыс адам еситер. Оларға тахтай я керек, я керек емес. Егер реклама қылсаң бир күнде жүз мың адам еситеди, ертеңине ярым миллион, үшінши күни бир ярым миллион адам хабардар болады. Әне, соннан кейин көрейин сениң затыңның өтпегенин.

Ойлай турсам, гәпиниң жаны бар. Еки вагон тахтай түсиргениме үш ай болды, жаңа бес кубасын саттым. Панерлерге ызғар өтип баратыр, бала-шағамды «қырып-жойып» күн арадан өзгертип жыйнайман. Бираз шиферларым өзиниң

салмағы менен-ақ сынып болды. Егер реклама бергенимде бул ўақытқа бәрин сатып болып, фирмам әдеўир жерге барып қалған болар еди.

Ертеңине радиоға реклама бердим, келеси күни телевизор арқалы, үш күннен кейин хәмме газеталарда «Табарман-тутарман» фирмасында, (яғный мениң фирмамда) қәлеген түрдеги қурылыс буйымлары табылатуғыны хаққында шырайлы рекламалар басылып шықты. Реклама қарыйдар шақырады деген ырас екен. Телевизордан айтқан күннің ертеңине бир жигит келди.

— Кеше сизиң фирмаңызда тахтай бар деп айтқандай болды ма?

— Аўа, бар.

— Қандай тахтайлар бар?

— Қәлегениңиз табылады. Шифер қақтырыў ушын страпила керек пе, төбесине салыўға домалақ қарағай, поллатыўға үшлик-төртлик тахтай, айна-қапы соқтырыўға болса беслик, қулласы, бәри бар.

— Кийгизбели тахтайыңыз да бар ма?

— Бар. Сазын жақсылап қойсаң, оған устаның кереги жоқ, өзиң-әм қаға берсең.

— Қәне, сол тахтайларыңның хўжетин көрейик, — деди жаңағы жигит бир ўақытта маған хөктемсиңкиреп.

— Не хўжет? Хәммеси саз. Менде хўжетсиз нәрсе жоқ.

— Мәселен, бажыхананың рухсатнамасы бар ма?

— Бар.

— Көрсетиң.

— Неге көрсетеди екенмен?

«Қарыйдар» кишкене гўўалық көрсетти.

— Бажыхана басқармасынанман. Гүманлы затты тексеріуіге хақым бар.

Сирэ буны биреуі сорайды деп ойлаппан ба? Үш айдан бери жатқан хужжет, аудар-теңкер етип зордан таптым. Тахтай алады деген қарыйдарымыз үңилип бираз отырды, үн жоқ — түн жоқ, қабағы қарсы жабылған. Қағазларды қайтып бермегенше гүдикленип турман. Тақыр жерден шаң шығарып, жыр таппаса не жақсы.

Айтқан жеримнен шықты.

— Мына рухсатнаманы ким берди?

— Аты-жөни жазылған шығар.

— Жазылғаннан кейин сорап отырман. Арықтан келген, узын бойлы жигит пе?

— Онша елестирмедим.

— Елестирмесең сол — Бекжанов деген. Хәзир қамақта жатыр.

— Қамақта? — Дәслебинде қорқып кеттим де, кейин өзиме келдим. — Оның маған не байланысы бар?

— Хәзир ол рухсат берген затлардың хәммеси тексерилип атыр. Ол бизин бажыханамыздың атына дақ түсирип, пул менен урлық затларды өткерип жибере берген.

— Сонда мениң тахтайларым да урлық па?

— Ким биледи! Мүмкин солай болыуы да? Буны тексерип көриуіміз керек.

Әне, соннан басланды майда гәп. Ол «урлық мал» деп гүман етеди, мен хужжет қалдырмай көрсетемен, ол хеш қайсысын писент қылмайды. Оның айтыуынша, тахтайды алған жериме қайтып барып, және бир мәрте хужжет әкелип бериуім керек екен. Сонда хақыйқый урлық емес екенлиги дәлиленетуғын қусайды. Болмаса турысы менен мәмлекет есабына қатлайжақ. Басыңды аұыртып не қылайын, түске дейин кегирдекке суу бүркистик. Реклама бойынша келген онлаған

адам қайта-қайта есикти ашып сығалайды, бизиң оған хабарласқандай шамамыз жоқ. Әй, өлдим азарда мәмлеге келдик.

— Яқшы, отағасы, былай етейик, — деди әлле немирде. — «Гилем сатсаң аўылға сат, бир шетинде өзиң отырарсаң» деген екен ата-баба. Сол айтқандай, елге тахтай әкелген екенсең, усының ушын мен буны шуқластырмай қоятурайын. Бирақ, билесең ғо, қыйқалаған жерден қан шығыў керек.

Бажыхана хызметкери бир сом бермей үш куба тақтайымды алып кетти. Түстен кейин мойным салбырап, зорға келдим. Есиктиң аўзында жети-сегиз адам турған екен.

— Инилерим, сизлер қойып турың, мен еки аўыз сөйлесемен де шығаман, — деп бир пәжмүрделеў киси изиме ере кирди.

Түске дейингиден жүрек шайды болып қалған мен, хә дегеннен түр-түсине қарадым. Ондай қәўипли адамға усамайды.

— Кеше рекламада көрип едим, — деди ол алдыма жақын отырып. — Қурылыс буйымлары, деди. Шифер-эм бар ма екен?

— Бар.

«Бийттиң ашыўын бүргеден алыўға» бола ма, үш куба тахтайдың ашыўы менен ишим ийт жыртқандай болып турса да, билдирмей, малымды мақтай басладым.

— Өзи жүдә беккем шифер. Жети қарықлы, шытнаған, жарылған жери жоқ. Үстинде теппек ойнасан-эм бүлк етпейди.

— Россияники ме, өзимиздики ме?

— Россияники

— Сатып әкелдиң бе, затқа аўмастырдың ба?

Әсте, көз астымнан бетине қарадым. «Буның не жумысы бар, сатып әкелемен бе, сорап әкелемен бе, қарызға аламан ба?»

— Шифер алажақсыз ба өзи? — дедим қабақ шытып.

— Аламан ба, алмайман ба, бул екінши мәселе! Сиз маған жаңағыны айтың, сатып әкелдіңіз бе, затқа аўмастырдыңыз ба?

Әне қалас! «Жарлының аўзы асқа тийсе, мурны қанайды» деген. Реклама берсең арбаң ойға қарап жумалайды деп атыр еди. Басламай атырып қырынлап кетти ғо.

Бул қарыйдарым коррупциядан болып шықты. «Еки аўыз сөйлесемен де шығаман» деген заңғар, күн батыўға мейиллескенде, еки жүз шиферымды мутқа алып тынышланды.

— Қорықпа иним, қорықсаң жұмыс ислей алмайсаң, — деди кетеринде ийнимнен қағып, — Өзим шаң жуқтырмайман.

Ертеңине үйден шықпай жатып алдым. Кеште телефон шыңғырлады.

— Рекламаны бересең де, өзиң жасырынып жатып аласаң-ә? — деди биреў хөктемсип. Алла барекелла! Тағы ким болды екен?

— Яқ, жасырынғаным жоқ. Сәл мазам болыңқырамай....

— Мазаң бола ма, игри жол менен мал тапсаң.

— Қандай игри жол? Ҳеш қандай игри жол менен мал тапқаным жоқ..

— Хабарымыз бар, азанда барлық хўжжетиңизди алып, салық басқармасына кел. Мен Бодықов боламан, 44-кабинет.

Бодықов барғаннан мүддәхәсин айтағойса қәнекей. Яқ, майдалап тийисип кетти! Фирмам жұмыс баслағалы салықты кемитип төлегенмен, айрымларын жасырғанман, жасалма хўжжет тапқанман, киятырған кварталға салық төлеўим керек емиш....

Қулласы, күн енкейгенде кеўлиндегисин айтып тынды. Елиў панер керек екен.

Үш күн өтпей атырып, рекламадан қашып қутыларға жер таппадым. Фирманың есигин ашпайман, үйде телефонды суўырып қойыппан. Сонда да есабын таўып

участка инспекторы он айна көз, прокурордың тергеушісі отыз дана оргалит, судтың орынлаушысы он сегіз дана домалақ ағаш алып кетти.

Дадымды кимге айтарымды билмей ар-сарым шықты. Усындайда жора-жолдастың бары жақсы. Тағы соларға жолықтым.

— Реклама бер! — деди олар.

— Өзим рекламадан күйіп отырман ғо.

— Айтқанды қылабер, реклама бер

— Не деп?

— Фирмада зат жоқ, хеш нәрсе менен сауда-сатық ислемейди — деп дағазала.

Солай иследим. Басқа илажым не!

Айтқанындай, рекламада гәп көп екен. Қулағым тып-тыныш болағойды.

Енди өзимнің затларымды өзим сыбырлап сататуғын болдым. «Қурылыс буйымлары керек пе? Бир жерде бар, айтсаң тауып бермен. Тс-с»

4. 12. 1998-жыл.

Хәмелден түскен қандай болады?

Хәмел гүрсисі жаман гүрси емес. Жаман болғанда адамлар жууырмайды. Оған отырдың ба — қуанып қоя берсең. Себеби, айтқаның айтқан, дегенің деген болады. Мереке-мейлисте орның төрден. Жасың киши болса да, аұқатты сен баслап берсең. Сен айтқан анекдотқа қызық болмаса да адамлар күледі, күлиуі шәрт! Сен айтқан гәпти олар «пәленше айтқандай» деп кирис сөз етип қосып сөйлейді. Қулласы, бирден ақыллы болып кетесең. Лекин, түсерлиги жаман бул гүрсинің. Әсиресе, сырттан қарағанларға.

Бизиң баслығымыз, кимсең гүрлеп турған Дәлибай еди. Тресттегилерге жақпады ма, алпыс жастан бир күн өткермей галошын туўрылап қойды. Дем алысқа жиберди. Қыялымызға ол үлкен қапашылыққа дус келгендей еди. Әсиресе, босағанлығы хаққында буйрық келген күни орынбасардан баслап, сипсекешке дейин хәммениң айтатуғыны тек баслық болды.

— Қыйын болды, еркек адамға алпыс жас-жас па? Бир күннің ишинде болдырып қалғанын қара.

— Бурын со, шашының еки самайы ғана ақ емес пе еди, бүгин көрсем, ағы жарыдан аўыпты.

— Аўа, көзлери-әм шүңирейип кеткен.

— Маңлайын айтпайсаң ба; жыйрығы шиймақпалдай. Бурын пешанасы жарқыраған жигит еди ғо.

— Көзиниң асты, қабағының үсти-әм исейин деген, өзи, бөтекеси де аўыратуғын кусайды-аў.

— Хаў, өзи, хәмелден түскенде бирден бөтеке аўырады ғо.

— Кеўли хош адамның ети нық, жүзинен нур шашып турады. Баслықты бағана көрдим, бет-аўзы қалта-қалта, көзиниң нуры сөнип баратырғандай.

— Ал, жаңа мен кирип барсам, баслық тартпаларын жайратып, қағазларын жыртып атыр екен. Была-ай, қарасам, қулағы салбырап кеткенғой-әй.

— Бағана мен ведомостқа қол қойдырайын деп барып едим, — деди кассир. — Тура-турсын, ендиги баслық қояр, деди. Аяп кеттим, рәңки бөздей сарғайып кетипти.

Буннан кейин де хәр ким билгенин қосты. Баслықты азаннан бери көрмегенлер хәр түрли бахана таўып, алдына кирип қайтты. Киргенлердиң хеш қайсысы оңдырып атырған жоқ.

— Көзлери сарғайып кеткен.

— Тап аўырыўдан турғандай-эй.

— Мойны қалта-қалта, буғағы салынып қалыпты.

— Галстуги де қыйсайып кеткен бе, дым жараспай тур.

Көпшилик аўған жақтан бир өзиң шетте қалсаң бир түрли болады екенсең. Хәммелер билген нәрсени сен билмейсең. Биреўи баслап, биреўи хошлап баратыр. Мен тым-тырыспан. Ақыры шыдамадым. Түстен кейин бир сылтаў таўып кирдим. Қарасам, баслықтың баяғы турысы. Болдырып қалған хештеңеси жоқ. Шашының ағы да қәдимгидей, көзлери-әм шүңиреймеген, қабағының асты-үсти де жайында. Маңлайында ондай қат-қабат жыйрық көринбейди.

Лекин, мен буны қалай дәлиллеп отыраман. Кирип шыққанымды көрген адамлар, мен үлкен бир жаңалық ашатуғындай аўзыма үңилип отыр, «Баслықтың баяғы турысы ғо, кәрине де келмеген» десем, меннен жаман адам жоқ. Себеби, хәммеси өтирик сөйлегендей, бир түрли болып қалады. Оннанша бәринен асып түским келди.

— Әй, усы бизиң баслық бурын ири жоталы жигит емес пе еди, — дедим кириўден.

— Аўа, ири болғанда қандай! Жаўырнына еки қалта ун жайғасатуғын еди ғо.

— Тап енди еки шекийне де жайғаспайды, — дедим. — Қуры сұлдер, костюмының еки ийни түсип кеткен. Барып-барып, иш қысталықтан өлип қалса да меннен көрмең.

Өзим айтқан гәпке өзим исенип кеттим бе, баслық көз алдыма дым аянышлы елеслеп кетти. Қулласы, сол күни кешке дейин жұмыс ислеп жарытқанымыз жоқ. Қосығымыз — баслықтың азып-тозғаны. Кеште қайтып баратырғанда машинасына мингенине дейин гүзеттик. Қыялымызға шоферы да илажсыздан келгендей, машыны болса тозып қалған ба, пыр-пырлап, босаған баслықты жақтырмай, зорға мингизип баратырғандай көринди.

9. 12. 1998-жыл.

Жақында қызық болады

Адам баласы ақыл-хушлы инсан болған соң, бәрқулла әрман менен жасайды. Жас болса үй болыўды әрман етеди, үй болса мал-дәскели, перзентли болыўды, перзентли болса оларды адам етиўди, қулласы, өмир бойына, тап түстен кейин дүньядан өтетуғынына көзи жетип турса да, түске дейин кеўлинде әрман турады. Лекин, оны гейде бала-шағасына, гейде жүдә бир өкпеге тақаған яр-досларына айтағоймаса, тәнха өзине аян нәрсе!

Бирақ, Айтан ағаның әрманы ондай емес. Оның әрманы мудама тилиниң ушында. Әдетте адам әрман еткен ўақытта кеўилленип, өзин жеңил сезгендей болады, езиўинде сезилер-сезилмес күлки ойнайды. Айтан ағаның әрман етиўи пүткиллей басқаша. Ол мушларын гә түйип, гә жаздырып, аяғын басқанда полды ойып жибергендей салмақ пенен, тислерин сынып кететуғын дәрежеде шықыратып әрман етеди.

— Еле көрерсиз, жақында қызық болады! — дейди этирапындағыларға ызғарлы түрде.

Гәпиниң рәмәўзине қарағанда оның айтқан «қызығы» өзине пайдалы, бирақ, басқалардың хәммесине апат келтиретуғындай болып еситиледи.

Мен оның менен институтты питкерип келген жыллары кәсиплес болдым. Тап соннан ақыр-аяғына дейин. Ол жасы елиў беслерге келип қалған, шашлары жарыдан көп ақ, маңлайы қат-қабат жыйрық, жумыстан гөре кеўли басқа нәрселерге алағадалаў адам екен. Мени онша хош көриңкиремей қарсы алды.

— Бүйерге қалай келип қалдың? — деди бир күни

— Хәш, өзим... Жумыс сорап келдим, алды.

— Билемен ғо, тилиңнің астында не барын! — Айтан аға терис қарап бир заман турып алды. — Дүнья өзи усындай сумлыққа қурылып баратыр. Лекин, сумырайлардың тумсығып үкиге тығаман еле! Азымаз шыдай тур, қосшым, қызык болады.

Ол усыны айтады да сыртқа шығып кетеди, я бөлмениң ишинде аяқларын бир нәрсеге әшпенлилик пенен шыйырып басып, арман-берман жүреди.

— Аўа, қосшым, солай! Көрерсең еле, жақында тамаша болады, тамаша қыламан буларды!

Арадан үш-төрт күн өтип, баяғы сорағанын және умытып кетеди.

— Бүйерге қалай келип қалдың, қосшым?

— Хеш өзим... Жумыс сорап келдим, алды.

— Хи-м! Билемен ғо, бүйерде қандай гәп барын. Шашым бийкарға ағарып жүрме, маңлайдағы жыйрық тегиннен-тегин түсти деп отырсаң ба? О-ой, қосшым, бәринен хабарым бар, «азап бергенлерге ғазап берермен» деген, шыдап турабер еле, қызык қыламан буларды!

Жумысқа киргениме бир ай болмай атырып усы гәпти үш-төрт мәртебе еситтим. Өзимнен-өзим гүдикленейин дедим. «Мениң бүйерге өтиўимде қандай гәп бар екен? Баслық ағайним болмаса, жоқарыдан хеш ким тиреп турмаса, айлығым кеңседегилердің хәммесинен аз болса... Айтан ағаға қос қоллап сәлем беремен. Соннан келген маған қарап тисинің суўын сорып, баяғы қосығын баслайды».

— Сен жассаң, қосшым! Түсинбейсең! Лекин, түсиндиремен! Шыдап тура бер, әне сол ўақытта көресең тамашаны!

Күн санап күтетуғын әдетти шығардым. Қандай тамаша болар екен? Маған ба я басқаларға ма? Мен не ислеп үлгердим өйтип? Я баслықты отырған жеринде қолына кисен салып алып кетерме екен? Яки мәкемемиз жабылып қала ма? Бәлким, подволға аманалы қояйын деп жүрген шығар бул!

Қулласы, азаннан кешке дейин кеўлим қандайдур бир жаман хабарды күтеди, Кеште «үх-х» деп демимди ишиме салып қайтаман. Азанда тағы Айтан ағаның күндеги кәўетерли хабарын күтип отыраман. Ол да мениң үмитимди пушқа шығармайды.

— Отырыпсаң ба, қосшым? — деп келеди сырттан. — Бул ағаң бийкарға кешигип жүрген жоқ. Шыдай тур, хәммеси орнына түседи, шамаласып турыпты, әне, сол ўақытта көресен қызықты.

Күнде мың мәрте еситип жүрген гәпим болса да, ақылым хайран. Не шамаласып турыпты, қандай қызык болады? Адам қызык нәрсени ынтығып күтеди ғо, лекин, буның айтатуғын қызығы кәўетерли. Соннан келген бара-бара мен де күтетуғын болдым. Көрейик тә, қандай қызык болар екен? Бир байғус «қызык болады» деп үлкен үмит пенен жасап атыр ғо.

Бир күни түстен кейин Айтан аға қапының аўзында өзи қатарлы бир киси менен сөйлесип турған екен.

— Кеше жыйналыста сөйлеген сөзин еситтиң бе? — деди Айтан аға оған қарап. — Оңменине ништерди түйреп алғандай етти ғо. Енди изинен қалмайды, басланғаны-басланған. Тап көрерсең жақын арада болады қызык!

— Болсын!

Мен ишке кирип кеттим.

— Жаңағы ағанды көрдиң бе? — деди ол сырттан кеўилли келип. — Өне, сондай он жигит болса, дүньяны дүп-дүзиў етиўге болады.

Хайран қаламан. Астапыралла! Бизлер жасап турған дүнья қыйсық па екен-әй!

— Зыяны жоқ, — деп ол бир заманнан изин даўам етеди. — Еле екеўимиз-ақ бираз нәрсени бежеремиз. Олар бизди қолынан келсе қурбан етип жибережақ, лекин, бизлер баш бермей жүрмиз, баш бермеймиз-эм! Мен еле олардың өзлерин табанымның астында женшемен. Өне, сонда көресең тамашаны!

Мениң түсиниўим қәте болмаса Айтан ағаның хәм жаңағы жорасының күшли душпанлары болса керек. Бәлким, солардан қорыққанынан тисленип жасай ма, билмеймен. Хәмме ўақытта қәхәрли, әлле нәрселерге наразы, «үх-х» десе аўзынан жалын лап ете қалады. Не дәрти бар екенин билгим келеди, бирақ сораўға тартынаман.

Кейин ала тийдириңкиреп гәп баслайтуғын болдым.

— Айтан аға, қызық болмай кетти ғо.

— Күлме қосшым! — дейди ол гижинип. Қырсық айтқанды биледи, бирақ, гәп басланған ўақытта оны бос жибергиси келмейди. — Сен еле жасаўдың мәнисин билмейсең. Бәлким, билмей-әм өтип кетерсең. Лекин, мен хәмме нәрсени орынлы-орнына қояман. Дүзетемен дүньяны қосшым! Шыдап тура тур, еле булар қызық болады.

Бийшараның мийнетин берип, қызық болағойса жақсы еди. Күннен күнге тораңғылдың гүзги жапырағындай сарғайып баратырған жүзин көрип, аяйтуғын болдым. Мейли, усының-ақ кеўлиндеги питсин. Болсын қызық! Кейин қоймаспа екен? Әйтеўир, ақырзаман болып, аспан жерге үзиліп түспес.

Бир күни сипсекеш хаял келип есик бетте турып қалды. Билдим, темекиниң алан-бурқан түтини жақпады. Жаңарақта Айтан ағаның тағы бир жорасы келип, үсти-үстине үш-төрт темеки шегип, кеңсени алан-бурқан етип кеткен еди. Екеўи қулы-перен болып «дүньяны дүзетейин» деп атырған соң, мен де үндемедим.

— Айтан аға, айнаңызды ашып-әм қоймайсыз-аў, жайыңыздың иши бықсып кетипти ғо, — деди келиншек.

— Ой-бу, қарағым-аў, бул дүньяның өзи бықсып атыр ғо, — деди Айтан аға орнынан турып. — Усыны дүзетемен деп, орынлы-орнына қояман деп қара жүйкем қурыды ғо.

— Бир өзиңиз шырлай берип не қыласыз?

— Я-яқ, өйдеме келин! Бир өзим болған менен мен, миллион адамға татыйман. Себеби, мен Айтанман ғо! Азымаз шыда қарағым, еле изи тамаша болады.

Адам кеўлиндеги дэртген узақ ўақыт қутыла алмаса, жинлиниң бержағы болатуғын кусайды. Айтан аға да соның өзи. Ойлаўымша буған кимлердур қастыяншылық еткен, еле де етип жүрген. Олар көп, бул жалғыз сыяқлы. Гүреседи, күши жетпейди, тек үмит етеди. Ишинен гүбирленеди. Түсинде көрип шығады, ишиндеги хәўирин шығарыў ушын қурттай аўхал сорасыўға ыңғайласқан адамға, дэртин төгип салады. Бирақ, не дэрт екенин өзи билмесе, хеш ким түсинбейди.

— Шыдап турың еле, жақында қызық болады!

Ол не қызық, қашан болады, қәйтп болады — жумбақ.

Түсликке кетер алдында, күнде десем лап, тез-тез айнадан сыртқа қарайды да мушын түйип гижинеди. Соң мени қасына шақырады.

— Аналарды көрдиң бе?

— Нени?

— Жеңил машиналарды.

— Көрдим.

— Жақында булардың ийелериниң бэрин «ат ағашқа» мингиземен. Әне, сонда көресең тамашаны!

Жүрегим суў ете қалады. Ойерде жигирмалаған машын турады. Олардың ийелериниң бэрин «ат ағашқа» мингизсе үлкен апатшылық ғой. Билемен, түстеги автобустың тығылысы Айтан ағаның жүрегине түсип тур.

Гүздиң аяғына таман баслық бизиң жайымызға келди.

— Ақмақ! Буның ийнинде турған бас емес — суў қабақ! — деди Айтан аға ол кеткеннен кейин. — Жүрисин көрдиң бе, аяқ басыўында басқаша бир лийкин бир. Еле ләң етемен ол аяқларды! Әне, сонда болады қызық!

Бир күни Айтан аға сырттан қууанышлы түрде кирип келди. Бирге ислесип атырғанымызға төрт жылға шамаласып еди. Усы ўақыт ишинде оның бүгингидей қууаныўын биринши көриўим. Оны қаланың хәкими қабыллаўға шақыртқан екен. Арзасы болса керек. Шақыртқан ўақтына еле еки күн бар еди. Сол еки күн өткенше Айтан ағаның мақтайтуғыны тек қаланың хәкими болды.

— Сен хәкимнің өзін көрдің бе? — деди маған.

— Яқ.

— Пешанасы кең жигит! Өзи айбатлы, еки ийнинде еки жолбарыс отырғандай.

— Қой-әй?!

— Аўа! Бул жигит және, уўызында тойған жигит. Аш көз емес. Халықтың несийбесине көз алартпайды. Усы хәким келгели қала-қала қусап қалды ғо.

Турып-турып тағы баслайды.

— Ол сөйлеген жыйналысларға қатнасып көрдің бе?

— Яқ.

— Көриўиң керек. Оның сөзлери шақмақтың тасындай! Ириден туўрап, бир айтады.

Қайтарда және:

— Ел-ел болайын десе, басшысы ер болады. Буның ата тегинде бар, қосшым. Әкеси Қыдыр көрген адам.

Я алла, заман оңына айланып киятыр ма, Айтан аға — Айтан аға болғалы-аўзынан бундай жақсы гәп шығып көрмеген екен. Оны жаслайынан билетуғынлар усыны айтып хайран қалып атыр. Бир-еки күннен бери «жақында қызық болады» дегенди де қойды. Енди алла инсап берип, ертеңги қабыллаўда хәким буның кеўлинен шығағойса не жақсы. Қайда саған! Азанда қабыллаўға кеткен Айтан аға, сәске болмай-ақ тас-талқаны шығып келди.

— Усы қала ма! — деди келиўден айнадан сыртты көрсетип. — Азанлы-кеш қоланса сасыйды. Бахты ашылмаған қала бул! Шығынды таслайтуғын ураның өзи! Басқа ҳеш нәрсе емес! Хәкими уры, соты парахор, милийсасы гәззап... Еле көрсетемен мен! Мениң менен ойнайды-аў! Мен әнейи адам емеспен ғо. — Айтаман ғо! Шыдап тура берсин еле, тамаша қыламан!

Басына мүсийбет түскен адамға қәйтип тәселле берерин билмеген кимседей, ләм-лим дей алмадым.

Усылай етип, еки күн тыныспадан кейин қайтадан күнде «қызык болатуғын» болып кетти. Айтыўы ырас болса, Айтан аға хәкимниң «галошын туўрылап қойған», тек кийгизип жибереди — болғаны, кейин бержағындағыларға тийисетуғын қусайды,

— Усы базар-базар ма? — деди бир күни қаланың тусына келгенде. Гейде оның менен бирге қайтатуғын ўақытларымыз болатуғын еди. — Гилең уры-гәззаптың мәканы бул. Буны еле базар емес, мазар қыламан. Әне, сонда көресең қызыкты!

Жол бойы бассейнниң үстинен өтемиз.

— Бассейн не тениң?! — дейди Айтан аға тисленип. — Басқа жағың келисип тур ма? Ләгенге шомыл! Буның астарында бир гәп болыўы керек, қойып тура бер, Айтанның тарпыўына түссең еле сен-әм қызык боласаң!

Усылай етип универсал дүканын, супермаркетти, стадионды, дослық қыябанын, ушып баратырған вертолетты «жақында қызык қылыўға» ант етип сөккенлериниң гуўасы болдым.

Арадан жыллар өтти. «Қызык болады» деп жүрип-ақ Айтан аға алпысқа шығып қалыпты. Бир күни оны дем алысқа шығаратуғын болды.

— Кетпеймен дем алысқа! — деп турып алды ол.

— Неге!

— Болғаны сол, кетпеймен.

— Ақыры, алпыста пенсия ғой.

— Ким соны айтып жүрген?

— Нызамда айтылған.

— Нызам - мына мен. Мениң дийдимнен шықпаған нызамлар, көрерсең еле, қызық болады!

Қулласы, хеш ким оны пенсияға шығара алмады. Оның менен және үш жыл бир жайда отырып мен, сегиз жып отырып Зилийха, алты жыл отырып Таңатар «жақында қызық болыўын» күттик.

Күнлердин бир күнинде ең ақырғы қызыққа ноқат қойылды. Айтан аға «еле көрерсиз, жақында...» деп атырған ўақтында бирден кеңседе жан тәслим етти.

Мерекесине хәмме бардык. Хеш ким оның «жақында қызық боладысын» тилге баспады.

— Бийшара, жақсы адам еди, — дести де қойды.

Енди бейитти алып шығады деген ўақытлары ғалаўыт пайда болды.

— Молла қайда?

— Молланы шақыр!

— Молланы алып келиң!

Отырған жеринен молла келди.

— Тақсыр, биз денени жуўып атыр едик, - деди сүйекке енген ғаррылардың бирейи

— мархумның көкирегінде көк сыя менен ойып жазылған «жақында қызық болады» деген жазыў бар екен. Кесип алып тасламасақ, кетире алмадық.

— Бийшара ғаррым-аў, — деди еситип турған кемпири. — Әскерликке барғанда жаздырып келип еди оны. Хәр күни азанда көйлегин киймей турып айнаға қарап,

соны оқып турып баладай қуғанатуғын еди-аў.

— Мархумның етинен ет кеспең, — деди молла сүйекшилерге. — Солай көме беремиз, алланың өзи кеширсин. Денесиниң бир қыйқымы да топырақтан тысқары қалмаўы керек.

Солай етип, Айтан ағаның көкирегіндеги «жақында қызық болады» деген жазыў өзи менен бирге анаяққа кетти.

3. 01. 1999-жыл.

Денгене ҳаққында нызам

Биз мына, XX әсирде туўылғанлар әйтеўир жөн алды қарабарак жалай берген екенбиз-ғо. Жасаўдың өзи нызамлықлары болады екен. Соған сүйенип ис тутсаң, турмысың пәрәўан кешетуғын қусайды.

Жақында мен, ойланып-ойланып, денгене ҳаққында нызам ислеп шықтым. Соны сизлердиң дыққатыңызға усымбақшыман.

Денгене өтер-өтпес пышақ пенен сойылады.

Денгене етилетуғын малдың аяғы төртеў болыўы тийис.

Денгенени бәләәт жасынан өткен, қатыны бар еркек адам сояды.

Сойылатуғын малдың басын қублаға қаратып, өлетуғынын өзине айтпай, алдап жығыў керек. Жәниўарға ҳазар бермеў ушын, малдың аяғы былқылдақ трико менен яки ширик жип пенен байланады.

Баўызлаў қанын жуўатуғын бир қуман суўды ҳүкимет береді.

Денгене болып атырған жерге қассаптың ийтинен басқа ҳеш қандай жанлы-жәниўар киргизилмейди.

Егер ийеси жоқ малды денгене етиўге туўры келип қалса сол жердиң мақан кеңесине қараслы милиционерди бир жиликке мутлай жазып қойыў керек.

Сойылған гөштиң пулын териге салыў қадаған етиледи. Ол ҳәр аванста үзип-жулып жыйналыўы тийис. Егер айлық банктен кешигип берилсе, оны ийисленип кеткен гөш пенен тең санап, кейингилерин алмай кетиўге ҳақылы.

Денгене болып атырған малдың басы он екиге бөлинбейди. Орталықтан оның маңлайын бир-еки жерден қайтып келген келиншеклерге, кулағын қоңсы кемпирге, тилин бийҳая қатынларға, көзин милийсаға, танаўын дикторларға бериў тийис.

Мал ийеси гөш жиликленбестен алдын жуқа жерлеринен қуўырдақ етип, справка берген аўыл кеңести, докторды ҳәм усы нызамды ислеп шыққан мени шақырып жиберийге миннетли.

Усы нызам жәрияланған күннен баслап денгене сойылып атырған жерлерде күшине киреди ҳәм үлесип болған соң пәсейеди.

31.08. 1993-жыл.

Ақыллы бөдене (ертек)

Тоғайлар патшасы Арыслан, бир күни алдына Айыўды шақырып алыпты.

— Усы қараған тоғайлардың бирине төрелик етесиз, — депти оған.

— Әпиў етесиз, мен төре бола алмайман, — депти Айыў.

— Неге?

— Себеплери бар.

— Айтың себеплерин!

— Тақаллусин сорамасаңыз айтайын, — депти Айыў басын ийип. Арыслан патшалық тахтының дөгерегинде арман-берман жүрипти де:

— Мейли, айтың — депти қәхәр менен.

— Төре бола алмаслығымның биринши себеби, хаялымның пейли-ықпалы буған сәйкес келмейди.

— Болғаны ма?

— Яқ. Екинши себеби — тоғайымыздың қәўли-қағыйдаларын хұрмет қыламан.

— Хош?

— Үшинши себеби — мениң үрим-путақларым көп.

— Тағы қандай себеплериңиз бар?

— Ең кейинги себебим, — ден саўлығым жақсы.

Тоғайлар патшасы Айыўға руқсат берип жиберипти де, сол заматтың өзінде барлық ақылгөйлери алдына шақырыпты. Ақылгөйлери узақ ойласыпты, лекин, Айыў айтқан бахананың мәнисин түсиндире алмапты.

— Бизиң мәсләхәтимизден шетте қалған ким бар? — депти Арыслан қәхәрленип.

— Тақсыр, бир қасық қанымнан кешсеңиз айтаман, — депти Түлки еки бүгилип.

— Айт!

— Гәхикап таўының етегинде қырық жыллық ғарры жигилдик бар. Соның түбинде Сарышунақ деген ғарры бөдене жасайды. Бул гәптиң тақаллусин бир айтса сол айта алады.

Арыслан көзди ашып-жумғанша Гәхикап таўының етегиндеги Сарышунақ бөденени алдырыпты.

— Айыў айтқан гәптиң тақаллусин бәлким сен түсиндирип берерсең! — депти Арыслан.

— Әжеп болады, патшайым! — депти Бөдене тәжим етип, — Лекин, еки шәртим бар.

— Ол қандай шәрт?

— Мен бул гәптиң тақаллусин тәнхә өзиңизге айтаман. Екинши шәртим набада мениң гәпим кеўлиңизге мәлел келтирсе, бир қасық қанымнан кешиң.

Арыслан оған сөз берипти.

— Айыў төрениң — хаялымның пейли-ықпалы сәйкес келмейди, — дегени, «хаялымның, қолы таза, ол хеш кимнен хеш нәрсе алмайды. Ол хеш нәрсе алмаса, мен сизге беретұғынымды қаяқтан таўаман?» дегени.

— Хош, екинши себебиниң тақаллуси не?

— Тоғайымыздың қәўли-қағыйдаларын хұрмет қыламан, — дегени төрелер бар жерде қәўли-қағыйда бузылмай турмайды, мени ол жолға ийтермең дегени болады тақсыр!

— Үшиншисин айт.

— Мениң үрим-путақларым көп, депти Айыў. Бул демеклик — қашан болмасын бир күн мен сизге жақпай қалыўым турған гәп. Сонда мен себепли барлық үрим-путақларым жазықсыздан жәбир шегеди, дегени болады.

— Төртиншиси?

— Айыў төрениң «ден саўлығым жақсы» дегени, хәзир ол хеш нәрседен алағадасыз жасап атыр. Бийик мансапқа көтерилгеннен кейин хәмме оған хұрмет етеди, лекин, ертең түскен ўақтында алдындағы табағына қоян дәрет сындырып кетиўи мүмкин. Сол хорлыққа шыдай алмай, қәстеге гириптар боларман, дегени екен.

— Бәрекелла, бөденежан, — депти Арыслан рийза болып. — Туўры айттың, кишкене болсаң да мәрт екенсең, лекин енди өзиңнің қойған шәртиннің мәнисин айт, не ушын буның тақаллусин тәнхә өзиңе айтаман дедиң? Мениң менен жекпе-жек қалыўға қорықпадың ба?

Бөдене албырамастан жуўап берипти.

— Буның тақаллусин тәнхә өзиңизге айтаман деўимнің мәниси — сиз Айыў айтқан хақыйқаттың бәрин мойынладыңыз, буны хәмме көргенде абырайыңыз түсер еди. Екиншиден, сиз бенен жекпе-жек қалыўға қорықпаўымның мәниси — Арыслан Бөденени жеп қойыпты деген ат, сизге мүнәсип болмайтуғынын түсинер деп исендим. Арыслан Бөдене айтқан төреликке жүдә рийза болыпты, хәм оны бир күн мийман етип, кейин өз уясына апарып таслатыпты.

7. 01. 1994-жыл

«Шонтық шайыр» ушын монолог (1997-жылдың жаңа жылына арнап жазылды)

Ағайинлер, хабарыңыз бар, бир-еки жылдан бери мениң абырайым ямана өсип кетти ғо. Автобуска минсем кондуктор пул алмайды, қалаға барсам насыбайпурышлар еки атым насыбайға дейин ешейин береди. «Шонтық шайыр, ата ғо, илхам келер» дейди. Ешейин болғаннан кейин адам атлап өте алмайды екенсең-әй! Мына қымбатшылықта ол-әм аўқатқа сеп болатуғын шығар деп, атып жүрмен. Жартысы ишиме де кетеди. Мут болғаны соң не зыяны бар оның!

Енди мениң усы абырайымды шонтық емеспен деп жүрген ырас шайырлар қызғанатуғын қусайды. Жүрген жерде мени гәп етеди дейди. Үйдеги қатын айтып келеди-аў! Көре алмайды дә! Мениң болса абырайым өсип баратыр. О-о бир жағы Саранша, бир жағы Саманбай, тап кум аўылға дейин кетти ә, аэропорттың астындағы соны қызғанады. Үстимнен жазайын десе баяғы СССР жоқ, оның үстине қағаз-әм жоғ-аў, шалғайына жаза ма? Әй, яқшы, дедим, мен-әм буларды оқып көрейин деп, үйде сатып алып, бетин ашпай қойған кітапларымды қарасам,

масқарашылық. Мынаң қараң:

Қаратаудың төбесине шығып қара бир,

Гүл қыстырып шекесине қызлар баратыр!

Пах, қосық болғаныңа! Адамлар қызлардың шекесіндегі гүлді көреме деп Қара тауға минип жүре ме? Оннанша жерде қасына барып сорағанда не қылады:

«Айнанайын, мына шекендегі гүлді кәйерден алдың, дачадан урладың ба, я теплицадан ба?» Өзи сирә дә сатып алмайды, қымбат. Соны ойланбай жазады дә! Қаратаудың төбесине минер миш! Хим! Өзим екінші этаждағы үйіме шығыуға еринип, төмендегі байы жоқ қатынның үйінен, шай ишип қайтаман. Қара тау деген қайда.

Тағы бир қосыққа қараң:

Суу бойында турғанымда,

Қосық айтып жаңлатқан!

Пай жаңлатқан екен-ә! Қудықтың қасынан өтегойыпты дә!

Сап дүзисип жауынгерлер

Өте берди тусымнан

Сол қатардан шығып жигит,

Келди, мениң қасыма!

Қараса! Армияның қарасын көрмеген еркек адам жазған! Қатардан шығып көр, рә-әс, командир нәл қағылған гарзовой менен еки жамбастың ортасына илдирсин! Бабасырың далаға шығып кетпесе маған кел.

Жаңағы жигит сөйтип шелектен аузын басып суу ишипти. Сөйтип жөніне кете берсе болады ғо, о, қудайдан тапқыр! «Қулағына тепкен» бизиң ауылдағы қыздың:

Сууың қандай палдан татлы!

Суу өмирде де палдан мазалы болмайды! Инанбасаңыз мына Дәрбент колхозының адамларынан сорап көриң, пал хәрре бағатуғын.

Сууың қандай палдан татлы,

Ишип мийрим қанды мениң,

Мөлдиреген қара көзиң,

Жүрегимнен алды орын.

О, жүрегиңе талма кесел келгир! Қыз-әм жүдә өтпей отырған ғарры қыз болыуы керек. Жаңағы сөзге-ақ ерип кетип, жырбаң етип қалтасынан орамал шығарып береді. Оннан-әм жақсырақ сөз айтқанда не қылар еді! Айым, күним, сулыуым, гүлим десе-я! Онда былбырап босасыйып, шалқасына таслайды екен дә!

Орамалды алды дағы,

Қарап нағыс кестесине,

Бул дослықтың болсын шәрти,

Деп хошласты кетерінде.

Пах, дос екен-ә! Қыз бенен жигиттің арасында дослықтың қандай болатуғынын билесіз ғой, о-о изи тамаша болады.

Әне, ырас шайырман деп жүргенлердің қосығы.

Соларды оқып отырып күйіп кеттім ғо, жыртып- жыртып таслайын деп турсам тағы бир қосық алдымнан шығып тур. «Мен де соны күткен соң», Хе, сеннен басқа тағы ким күтиу керек? Керек болса күте бер. Я усы отырған бәримиз барып күтип турайық па? Ендиги қатарларына қараса: Қыз теңиздің бойына барған дә!

Сол уақытта бир мотор

Тоқтады келип тусыма, дейди

Бир гүжирейген домалақ мотор, патыр-патыр етип келийип, қыздың қасына келип пыш-пыш-пыш деп өшип тоқтай қойған.

Мотордан шығып бір жигит

Келе берди қасыма

Қараң, мотордан шыққан! Қайсы поршеннің арасынан шықты екен! Қып-қызыл болып шыққан шығар-ә!

Бул-әм келип қыздың «қулағына теўеди», бұрын-әм теўип жүрген. Кейин айтады, давай моторға минип покатаемся! Бул-әм сорқайнаған зорға тұрған екен, сәккирип моторға минип алады.

Дәрхал миндим моторға

Менде соны күткен соң,

дейди.

Қайнап тұрған моторға минип алады екеўи, үәй-үәй, еки жамбасы шашлик болған шығар-ә.

Әне, усындай, ырас шайырман деп жүргенлердің қосығы! Ә, қолыңнан келмесе қойдә! Қосықты бизлер жазамыз, бизлер! Хим, мәселен:

Быйыл қар дурыслап жаўмай қалды,

Қатын азанда сыйырды саўмай қалды,

Елмүге шыққанда балалы болып-ем,

Ол-әм қоңсыдан аўмай қалды.

*Күннен-күнге қымбатлайды газимиз,
Соннан кейін қаяқтан болсын хәзимиз,
Я ортаға пысқытып жыңғыл жағып,
Дөгереклеп отырайық па бәримиз?*

*Бул не, десең аўзыңа были еттирип «базар» дейди,
Пулың жетпесе қаладан затты аз ал дейди,
Жүөернемек балалар буны түсине ме,
Папа, сникерс деген шоколад «мазалы» дейди.*

*Свет-ам күнде турады жыпылықлап,
Электросетке жалынамыз қыпылықлап,
Тақыятаста мазут жоқ, газ жоқ дейди,
Әйтеуір гилең сондай сыпырық гәп.*

*Дослар, не болса да жаңа жыл қутлы болсын,
Сыйыры жоқтың ешкиси сүтли болсын,
Дастұрханыңыз мұдамы тойға жайылып,
Бәриңиздің хаялың жүкли болсын.*

Ойын

Бул дүньяның өзи ойын. Биз — жер жүзінде қыбырлаған жанның хәммеси ойнап жүрмиз. Лекин, кимнің кәйтип ойнауында...

Сәдиұақас исимли достымыздың абырайлы бир кимседен ярым миллион қарыздар болып қалғанын еситтим. Абырайлы адам оған қарызын санаулы күнлер ишинде тауып бериуин, болмаса «көресини көрсететуғынын» айтқан кусайды. Бардым.

— Аўхал шатақ! — деди Сәдиұақас қабағы салыпып. — Сондай да сондай... қарыздар болып қалдым. Жигирма күн мәўлет берди. Усы мәўлет ишинде бир сомын кемис қылып берсем, жигирма биринши күни дегенде қаматажақ.

— Енди не қылып атырсаң?

— Ақылым ҳайран.

— Азы-кем бир нәрсе тауып бере алдың ба?

— Бүгин жүз мың тапсырдым.

— Кейни бар ма?

— Жоқ.

— Енди не қыласаң?

— Билмеймен.

— Өсими менен қарыз сорап көрмедин бе?

— Кимнен?

— Хәр ким-хәр кимнен.

— Хеш кимнен табылмай атыр.

Сәдиұақас узак ұақыт үнсиз отырды

— Сен таўып бере алмайсаң ба? — деди соң маған үмит пенен қарап.

Мен бирден хеш нәрсе демедим. Лекин, келептиң ушын тапқандай едим.

— Қәйда, сорастырып көриў керек, — дедим соң.

Ол меннен үлкен үмит күтип, жалтақ-жалтақ қарай берди.

— Егер табылғандай болса неше процент өсими менен алыўың мүмкин?

— Жигирма процент пенен алсам бола ма?

— Хәзир жигирмаға хеш ким букпайды.

— Болмаса неше?

— Отыз десең ойланып көриўи мүмкин.

— Мейли, отыз десе-отыз. Мынадан қутылсам илажы болар.

Мен ойшаң түрде бираз отырдым.

— Яқшы, ертең кеште хабарын берермен, биреўлер бар қусаған еди.

Сәдиұақас мени шарбақтан шыққанша қайта-қайта рахмет айтып гүзетип салды. Қудаға шүкир, ойын — мен дүзген режеге сәйкес даўам етип киятыр. Ол қарыздар болған кимсени мен жақсы таныйтуғын едим. Оған тийкарында хәзир ярым миллионның зәрүрлиги де жоқ, лекин, биреўде хәқысын жиберип, пәнт жеп жүретуғын қыйлынан емес. Оның зейнине тийсең басыңа «шопанның таяғына сүйкенген ешкиниң» күни туўады.

Сәкендикинен шығып туп-туўры оныкине келдим. Ол ақсақал мени жақсы күтип алды.

— Ал, ақсақал, мен сизге қатты қысыныспа менен келип турман, — дедім руұхым түсіп.

— Не қысыныспа?

— Бир-еки күн ишінде бес жүз мың сом ақша керек болып қалды!

Пулдың кириси менен шығысының есабын умытқан бундай адамлар «неге зәрүр болды» деп сорамайды. Лекин:

— Хәзир ол курақым ақша жоқ ғой, — деди маған.

Мен үндемей бираз отырдым. Бундайда жөнсиз жалына бергеннен, изин күткен абзал.

— Биреуде аласы бес жүз мыңым бар еди, — деди ол бир ұақытта.

— Бирақ, хәзирше таўып бере алмай тур. Бүгин тек жүз мыңын ғана әкелип берди.

— Тап соны берип тур аға! Мен сизге еки айдан кейин жигирма процент өсими менен қайтып беремен. Қалған төрт жүз мыңды да әкелсе маған беребер, куда қәлесе өсими менен аласыз.

Ақсақал иштен пакетке салынған он пачка жүзликті әкелип берди.

— Хәзирше усыны алып тур. Ертеңнің арғы күни тағы жүз мың әкелиўи керек, мойнына қойып жибердим.

Ертеңине Сәдиұақастың өзи тапсырған жүз мыңды басқа пакетке салып алып бардым. Көзи жарқ ете қалды.

— Берекет тап жора. Күни ертең жүз мың апарыўым керек еди.

— Кеңседе бирге ислейтуғын жигиттің инисинен зорға алдым, — дедім оған. — Бир айдан кейин отыз процент өсими менен қайтып бересең. Соған қайыл болсаң — бир-еки күннен тағы жүз мың таўып беремен, деди.

— Қайылман.

Сәдиұақас қууана-қууана жүз мынды алып қалды. Ертеңине ол сол ақшаны сепситпестен қарыз ийесине алып барды. Оның ертеңине мен оннан алып кетип Сәдиұақасқа қайтарып апарып бердим. Усылай етип жигирма күн ишинде жүз мың сом ақша бес мәрте айланды. Мен сол дәслепки Сәдиұақастың жүз мыңын жигирма процент пенен алып, өзине қайтарып отыз процент пенен сатып отырдым.

Нәтийжеде Сәдиұақас қарызынан қутылды, мен үстиндеги он проценттен елли мың сом пайда көретуғын болдым. Лекин, енди ол абырайлы ақсақалдан мен қарыздар болып қалған едим. Сәдиұақастың болса маған тауып бергендей шамасы жоқ.

— Жоражан, сол танысыңа айт, және бир ай мәулетти созып турсын, — деп жалынды ол.

— Илажы жоқ, — дедим оған. — Сен ушын араға түсемен деп отқа жанып қалдым.

— Енди қәйтемен? Болмаса сондай өсими менен қарыз беретуғын адам тауып бер.

Ырасын айтқанда мен дүзген «ойын» ның режесине мууапық усы гәп айтылыуы керек еди. Тауып бердим. Ендиги ақшалар ол адамнан Сәдиұақасқа, Сәдиұақастан маған, меннен баяғы абырайлы ақсақалға қолма-қол өтип турды. Бул иреттеги өзимнің үлесимди бес процент етип ғана белгиледим. Себеби, әсте-ақырын енди кейин шегиниуим керек еди. Солай етип, Сәдиұақас мендеги қарызынан, мен ақсақалдағы қарызымнан қутылдым. Әдепки елли мың хәм кейинги жигирма бес мың пайда енди нақма-нақ қалтама түсти.

Дүньяның изиңен көп қууа бериуґе болмайды. «Қәнәтке-берекет» деген. Ойынның түрин өзгертип турыу керек. Жетпис бес мыңнан кейин Сәдиұақасқа әсте жағдай айттым да, ойыннан шықтым.

Жақында ол жайын хәм меншик машинасын сатыпты деп еситтим. Лекин, барғаным жоқ. Тым-тырыс, еситпегендей жүре бердим. Себеби, сууға шүмип баратырған адамға қол бериуґе болмайды, тартып кетеди. Қала берди, ол шүмип баратырғанда мен оның ийнине бир-еки гербиш қойып жибергенмен.

14. 10. 1997-жыл

Көрмейди

Министрге бұрынлары «жеп қойды, ишип қойды, бақырды, сөкти, жұмыстан шығарды» дегенге усаған шағым арзалар көп келип түсетуғын еди. Лекин, Турдыевтың үстинен жазылған кейинги арза пүткиллей басқаша болып шықты.

Хұрметли Министр! Директорымыз Турдыевтың көриў кәбилети соңғы ўақытлары жүдә пәсейип кетти. Бул барыста биротала ләкет болып қалыўы мүмкин. Абынып жығылмастан бұрын оны жұмыстан алыўыңызды сораймыз...

Арзаның изине алпыс адам қол қойған. Министр хайран болды. Турдыев жақында ғана жыйналысқа келип кетип еди. Көзи қызарып я гиреў тартып турғанын көрген жоқ. Демнің арасында не болыўы мүмкин.

Министр ертеңине Турдыевты алдына шақырып алды. Баяғы турысы. Көзинде хеш нәрсе жоқ, жайнап-ақ тур. Сонда да тексерип көрген мақул.

— Мына қарарды оқып таныс, — деди оны алдына отырғызып. Соң оны көз астынан бақлап отырды. Турдыев қарарды қол ушына услап турып-ақ көз жуўыртып шықты. Әп-әнедей.

Министр арза хакқында хеш нәрсе айтпастан, жұмысларын сорастырған болып қайтарды. Түстен кейин көз емлеўханасында ислейтуғын хирург достын шақырып, болдық жай жағдайды айтты.

— Көзинде көк суў жоқ па екен? — деп сорады досты оннан.

— Билмедим, сынаў ушын мына қағазды оқытып көрип едим, демде зуўлатып шықты.

— Қанша аралықта оқыды?

— Қол ушында услап турып-ақ оқыды.

— Шығанағын бүкти ме, бүкпеди ме?

— Азғантай бүккендей болды.

— Онда ең кемінде ярым метр аралық бар ғой?

— Бар шығар.

— Түсиникли. Демек, ол жақыннан көрмейди дә, алыстан көретуғын болған.

— Оның басшылыққа не зыяны болыуы мүмкин?

— Болмай не қылады? Мәселен қарауындағы бир хызметкери қасына келип сәлем берди дейик, Турдыев оның созып турған қолын көрмейди. Кейнинен ары келген, жазған.

Министр қандай шешимге келерин билмей ақыры «жабыулы қазанды» жабыулы түринде қалдырды. Арадан еки ай өтип еди, тағы Турдыевтың үстинен арза келди.

«Директорымыз Турдыевтың көриу қәбилети соңғы уақытлары оғада пәсейип кетти. Хәтте қапталынан өтип баратырған адамды көрмейди. Бахытсызлыққа дуушар болмай турып, жұмыстан босатыуыңызды сораймыз».

Тағы сол жәмәәт. Алпыс адам қол қойған. Министрдің ақылы лал. Турдыевты шақырды. Қараса хештеңеси жоқ. Көзлери жайнап-ақ тур. Ямаса қапталындағыны көрмейме екен? Арзада жазылыуы солай. Министр оған «Көзиңнің көриуи әззи ме?» деп сорауға тартынды. Өтирик болса не жақсы! Соннан ырас болса маңлайына урғандай болады. Дүньяда кемис адамға кемислигин айтқаннан жаманы жоқ.

Күтилмегенде айнаның алдынан бир қус пыр-р етип ушып өтти.

— Неуе жаңағы? — деди министр пайыттан пайдаланып.

— Кептер ғой.

— Қандай кептер?

— Хаўада ойнайтуғын-ақ кептер. Жақын жерден балалар ушырып турған болыўы керек.

Ырасын айтсақ онын ақ кептер екенин министрдин ози де абайлаған жоқ еди. Турдыев оны көзиниң қыйығы менен-ақ қалай көрип қалғанына хайран қалды.

Түстен кейин ол хирург достына қоңыраў етти.

— Турдыев айнаға қайсы қапталы менен қарап отырып еди? — деп сорады хирург министрден.

— Оң қапталы менен.

— Демек, шеп қапталындағы көзи дурыслы көрмейтуғын болыўы керек.

— Буның енди басшылыққа не зыяны бар?

— Неге зыяны жоқ? Мәселен Турдыев кабинетте жыйналыс ашып отыр дейик, ол оң жағындағы адамларды мақтап хошаметлеп айтқан сөзлерин мақулатып отырыўы мүмкин. Буған шеп қапталында отырғанлардың ары келмейме? Келеди! Намысқа шыдамай жазған.

Министр бул ретте де Турдыевтың көриў қәбилети ҳаққында белгили бир тоқтамға келе алмай, тым-тырыс қойыўға мәжбүр болды.

Арадан үш ай өтти. Турдыевтың үстинен тағы арза.

«Директордын көриў қәбилети биротала пәсейип баратыр. Мурнының астындағыны көрмейди. Сәл жерде жарға қулап кетпей турып жұмыстан босатыўыңызды сораймыз...»

Хәр түрли баҳана менен Турдыевты тағы алдына шақырып сынап көрди. Бәлеси жоқ. Мурнының асты түўе ийегиниң астындағыны көреді.

Нәйлаж бул арзаны да бастырып қоя берди. Арадан бир ай өтип еди, тағы арза.

«Директорымыз биротала сыйпаланып қалды. Қолына ушлаған нәрсесин де көрмейди».

Министр ақыры Турдыевтың мәкемесине барыўға мәжбүр болды. Барса Турдыев ханнан кәперсиз, кесаға бир жапырақ лимон таслап, көк шайды нәшесине келтирип ишип отыр.

Министрдің ғәзеби келди. Адамларды жыйнатты.

— Хүрметли жәмәәт — деди ол жыйналғанларға кәхәрли даўыс пенен — Өзлериңиз билесиз, хәзир хәмме «ўақыт бул ақша» деген түсиникке өтти. Бир саат ўақытты босқа жиберий — бул мәкемеге бир миллион зыян берген менен барабар. Лекин, сизин жәмәәтиңиз де кимлердур өтирик арза жазып, қымбатлы ўақытымызды алып жүр...

— Өтирик емес, — деп шуў ете қалды усы ўақытта отырғанлар министрдің гәпин бөлип.

— Неге өтирик емес, көрий қәбилети пәсейип кетти деген директорыңыз мине, алдыңызда отыр ғой, көзлери жайнап.

— Жайнаса жайнай берсин, көрмейди.

— Қалай көрмейди, көрип тур ғой.

— Яқ, көрмейди.

— Хаў қарап тур ғой.

— Көрмейди, жолдас министр!

— Түсинбедим. Тағы, бул арзаңыз азлық еткендей еки айдан кейин және «қапталынан өткен адамды да көрмейди» деп жазыпсыз.

— Дурыс-дурыс. Дым көрмейди.

— Мурнының астындағыны да көрмей ме?

— Көретуғын болғанда айтамыз ба?

— Пүткиллей сыйпалап қалды, қол менен ушлағанын да көрмейди деп жаздыңыз ғой.

— Көрмейтуғын болған соң жазбай не қыламыз.

— Яғәй! Буныңыз уят жолдаслар! Басшының үстинен бүйтип күле беріуґе болмайды.

— Биз күлип атырғанымыз жоқ. Директорымыз ырасында да көрмейтуғын болып қалды.

Министр хайран болып турды. Усы ўақытлары ортадан жасы үлкенлеў биреў тикейди.

— Министр иним, — деди ол асықпай гәп баслап. — Енди бир-биреўге жумбак айтқанды қояйық. Алпыс адам қол қойып жазған арзаға басшылық еткен мен едим. Ырасында да директордың соңғы ўақытта көриўи пәсейип кетти. Анаў-анажақтан тартып атыр, мынаў мына-жақтан тартып атыр, бул сирә көрмейди. Бир күни Айтөреев деген мынаў отырған склад баслығы, үлкен бир жарма қапыны директордың қапталынан алып өтип-ақ өзиниң машинасына салды. Турдыев соны көрген жоқ. «Қапталынан өткен адамды көрмейди» дегенимиз сол еди. «Мурнының астындағыны көрмейди» дегенимиздиң де мәниси бар. Мынаў отырған кабинетимизди қараң, буннан бес-алты ай бурын усы жерге иран гилеми әкелип төселинип еди, бир хәптеден кейин жоқ. Директорымыз буны да көрмеді. Мәкемеде күнде усындай. Өзине айтсақ «хәссений мениң көрмегеним, көзим менен көрсем оны көрер едим» дейди. Ырасында да көрмесе көрмей жүрген шығар деп, шоферин урлық етип атырған жеринен ушлап алдына апардық. Турдыев бизлерди мысқыллап күледі: өйтип жала жаппаң, шоферымның урлық етип атырғанын мен өз көзим менен көргеним жоқпан деп қарап тур...

Адамлар жән-жақтан ғаўырласып кетти.

— Әнекей жолдас министр! Сондай ғой.

— Бул сирә көрмейди.

— Қапталындағыны да, мурнының астындағыны да көрмейди.

— Басқа, көзин ашыңқырап жүретуғын директор керек.

— Турдыевты алып кетиң.

Министр столды тықылдатып зорға иркип алды. Соң Турдыевтың өзине сөз берди.

— Адамлар дурыс айтып отыр, — деди ол. — Мен өз көзим менен көрмей жүрмен. Халықта гәп бар, «усланбаған уры емес» деген. Егер өзим усыннан көреғойсам «тышқан тесигин мың теңге» етер едим. Мәмлекет мүлкин талан-тараж ететуғын адамларға бийпарұа қарай алмайман, жолдас министр!

Узақ даўам еткен мәжилис тарқады. Адамларға хошамет берилди. Директор ескертиў алды. Жыйналыстан соң ескертиў алған директор министрдиң машинасының алдыңғы орынлығына отырып, мийманды үйине шайға алып кетти.

Министр шайдан күн қызарып батайын деп турғанда қайтты. Директор оның менен сүйисип хошласып машинасына отырғызды. Усы ўақытлары машинаның артқы багажы ашылып, төрт аяғы байланған ақ қошқар багажға дүрс ете қалды. Машын қайқаң етип барып қайтарып орнына келди. Лекин, алдына қарап маңқыып отырған министр оны көрген жоқ. Көргенде оған жол қоймайтуғын еди.

Мен министр болмайман

Қалада туратуғын Қалжанбай деген жасы үлкенимиздиң жети қыздан кейин көрген ул баласы бар. Аты Азамат. Әўлийеге ат айтып, Хорасанға қой айтып, кеттим бардым да көрген жалғыз ул перзенти болған соң, хәмме ағайин-туўған есигин ашыўдан сол баланы еркелетемиз.

— Қәне, Азамат, айтып жибер, үлкейген соң ким боласаң?

Азамат тегинликте үндейғоймайды. Кейин биримлеп сораймыз.

— Муғаллим боласаң ба?

— Яқ, — дейди ол бултыйып.

— Инженер боласаң ба?

— Яқ.

— Врач па?

— Яқ.

— Айтпақшы, поезд айдайтұғын шығарсаң?

— Айдамайман.

— Самолет па?

Буған да Азамат «яқ» деп жуўап береди. Ақыры, баласының кеўлиндегини таба алмай атырғанға Қалжанбай аға шыдамайды.

— Мениң балам министр болады, — дейди ийнинен қағып.

— Солай ма?

— Аўа.

— Министрдің үлкен жумыс екенин қайдан биледи бул? — деймиз ҳайран болып.

— Билмей не қылады? Жан қоңсымыз министр. Бул сыртта ойнап жүрип бәрин көреди. Қоңсымыз жалтылдаған ақ «Волга» да келип түседи. Өзи де келисигин келистирип жүретуғын жигит. Саратанның ыссысында да ийнинен костюм, жағасынан галстук айрылмайды. Шоферы барып есигин ашпағанша хәргиз өзи қыймылдас. Үйинде күнде қонақ. Сыйыры туўса да артынып-тартынып қутлы болсынға киятырғанлар. Айнасының бир көзи сынса үш-төрт адам жабылып келип оңлайды. Ийти қурттай қаңсыласа ветеринарлық «тез жәрдем» тайын. Балаларының аўзы басы батпақ жаққандай, шоколадқа былғанып жүреди. Соннан кейин бизиң

бала министр боламан демей не дейди.

Қалжанбай ағаның бул әнгимесин талай мәрте еситкенбиз. Лекин, жасы үлкен шад болсын деп хәр қыдырып барғанда баяғы сораўды тәкирарлаймыз.

— Азамат, үлкейген соң ким боласаң?

— Министр боламан!

Кейинги ўақытлары жумыс аралап бир жылға дейин қол тиймей, жақында бардым. Азамат тәўир-ақ есейейин депти. Келип сәлемлесип атыр, бурын билмейтуғын еди.

— Қәне, Азаматчик, — дедим оны еркелетип, — үлкейсең ким боласаң? Министр боласаң ба?

— Яқ, — деди ол шарта.

— Ҳаў, неге? Түсинбей қалдын ба? Министр боласаң ба, деп атырман.

— Болмайман.

Мен аң-таң болып үйдегилерге карадым. Олар «сорай бер» дегендей мыйықтан күлисти.

— Онда инженер боласаң ба?

— Яқ.

— Врач па?

— Яқ.

— Поезд айдайсаң ба?

— Айдамайман.

— Самолет па?

— Яқ,

— Хаў, енди не?

Қалжанбай аға әдеттегидей, баласы ушын өзи жуўап берди.

— Мениң балам институтқа муғаллим болады.

— Солай ма? — дедим мен Азаматқа қарап. Ол мақуллап басын ийзеди.

— Есейип, ақылына енейин депти ғо. Министрде муғаллимнің тәрбиясынан шығады ақыры.

— Ояғын ойлап атырған Азамат жоқ, — деди жасы үлкен күлип, — Оның бир лийкини бар. Отыра бер, кейин айтып беремен.

Шай халқас үстинде баяғы мәселеге қайта оралдық.

— Азаматтың муғаллим боламан деп атырғанының лийкини былай. Хабарың бар, быйыл Гүлнараны оқыўға киргиздим ғо. Баслап оқыўға үш күн қатнап еди, пахтаға алды да кетти. Буриннан соңғы үйден шығып көрмеген қыз, көнликсе болар еди, деп анасы екеўимиз уўайымлап отырмыз. Айтқанындай арадан бес күн өтпей, қызымыз кеште қоңыраў етип тур.

— Мени неге пахтадан алып қалмадыңыз? — дейди өкпелеп.

— Хаў, не деп алып қаламыз?

— Аўырыў деп.

— Қудай сақласын! Бес-алты күнлик пахта өтип кетер, қаяқтағы аўырыўды шақырып...

— Онда басымызда болып атырған муғаллимнин үйине бир қой апарып таслаң.

— Неге?

— Сонда меннен норма сорамайды.

— Апарайық карағым, әйтеуір сениң кеўлиң жай болса болар.

Қызымыздың оқыуға киргенине қоңсы-қобаға шашыу берейин деп байлап қойған бир қойымыз бар еди, ертеңине машынға салып, Гүлнараның берген адреси бойынша муғаллимнің қорасына апарып байладық.

— Муғаллим рахмет айтып атыр, — деди тағы бес күннен кейин қызымыз қоңырау етип.

— Апарып бергенимизди еситип пе?

— Күнде телефоннан сөйлесип тур ғо! Соннан бери норма сорағанды қойды. Басқаларды трактордың свети менен тергизип атыр. Енди изимнен қашан келесиз?

— Ендиги хәпте барсақ болама?

— Болады.

— Қандай аўқат апарайық?

— Маған қандай аўқат болса да бола береди. Бирақ, муғаллимге бир түйетаўықты пүтини менен писирип, қасына еки шийше «Наполеон» қосып алып келиң.

— Хәу, кеше қой бердик ғо.

— Ол-үйине, бул-пахтаға?

— Алла бәрекелла! Ушыраған екенбиз. Усыннан бармасақ қызымыз қапа болады. Барайын десек келте жип гүрмеуіге келмейди. Илаж жоқ. Азаматтың напақасып өзине үш дөңгелек велосипед әперейин деп түйип қойған едик, табылмағаны қайым болған екен, күнимизге жарады, бир түйе таўық болды. Жетпеген жағына кеңседен қарыз алып, Гүлнараның изинен барып қайттық.

Басыңды аўыртып не қылайын, пахта тамам боламан дегенше ийттен бир сүйек қарызлы болдық.

Оқыў басланды. Арадан он күн өтип еди, қызымыз тағы пул сорады. Жүз сом керек екен.

— География муғаллимимиз китап шығарыпты. Соны сатып алыўымыз керек.

— Сабақлық па?

— Яқ.

— Онда не кереги бар?

— Керек болмаса да аламыз. Жақында зачет болады. «Қолыңызда бир-бирден китап болмаса, аудиторияға кирмейсиз» — деди.

Илаж қанша? Жүз сом менен жарлы түсип қалмаспыз. Қызымыз қыйналмаса болар. Арадан тағы бир ай өтти. Гүлнара бир күни кеште мирәтнама әкелип тур.

«Қымбатлы Қалжанбай хәм Зухра!

Сизди елиў жасқа толған торқалы тойыма мирәт етемен. Хүрмет пенен Қарлыбай». Төменинде тойдың басланатуғын ўақты, мәкан жайы.

— Анасы, сен танийсаң ба, Қарлыбай дегенди?

— Яқ.

— Мен де танымайман. Алжас болған шығар. Гүлнара, мына адамды биз танымадық ғой?

— Бизиң әдебият муғаллим ғой.

— Ол бизлерди қаяқтан танийды.

— Танымайды.

— Танымаса да тойға шақырған ба?

— Студентлердиң хәммесиниң ата-анасына жазып берди.

— Әне қалас! Атын тауып алыуға қараған екен дә? Кемпир, жүз сомды таярлап қоя бер!

— Аўа, жүдә сөйтип мени масқара қылажақсыз ба? — деди Гүлнара бултыйып.

— Неге масқара боласаң? Танымайтуғын адамға жүз сом пул апарсақ, жаманлығы аўқатын жемей, нан аўыз тийип-ақ кетермиз-дә!

— Яғаў, муғаллимнің тәмеси үлкен «Елиўге күнде шыға беремиз бе, себеп пенен миллий шапанлы болып қалайық, болмаса папақ я костюм-шалбар болса да бола береди» — деп хәммеге айтып жиберди.

Енди буған не дерсең «Хәр кимнің минген таўы бийик болсын» — деп, түсимде көрмеген Қарлыбайға миллий шапан тиктирип, той күни ийinine жаптым. Сирә «сен кимсең?» деп атырған бир адам болсеш, нан аўыз тийдик те қайттық.

Күйгениңнен айтасаң-аў, баяғылары студент дегеннің степендиясы өзине жетип шамаласар еди, быйылларғысы сирә мурт май болмайды екен. Айтыўға аты кенепаттай пул, лекин, алмай атырып келте салығы таяр турады: имтихан пәлен сом, зачет төлен сом, кураторға байрамда көйлек, ана муғаллимнің туўылған күни, мына муғаллимнің әкесинің өлген күни, мынағурлы сом китапқа, анағурлы сом бармаған театрдың билетине, басыңды аўыртып не қылайын, биротала жамап кийип, жарма ишиўге қарадық. "Илгерилери дым таппадық дегенде азанда сары май, Азаматқа күнде бир шоколад пенен бир саққыз алып беретуғын едик. Олардың хәммеси қалды. Оған бул ыңғырыўлайды.

— Пул жоқ, — деймиз хәммеиз.

— Неге жоқ?! — деп тепсинеди ол.

— Көрмей атырсаң ба, Гүлнараның муғаллиmine берип атырмыз... Әне, Азаматтың министр болмайман, муғаллим боламан деўинің мәниси сонда...

Жақында мен Қалжанбай ағаның министр қонсысын институттың алдында ушыратып қалдым. Бир досты менен сөйлесип тур екен.

— Әй, хәзир министрликте баяғыдай маза жоқ, — деп атыр қасындағыға. — Тапқаның қонақ-қопсыдан аўыспайды. Жақында усы институттың тарийх муғаллими инсулт болыпты дейди. Соның орнына өтип алсам ба деп келип турман. Қәйдем ала ма, алмай ма, қардар көп деп еситип атырман...

«Ақыл жастан шығады» — деген усы, Қалжанбай ағаның қурттай баласы нениң неден абзал екенин қашшан абайлаған екен.

4. 02. 1996-жыл